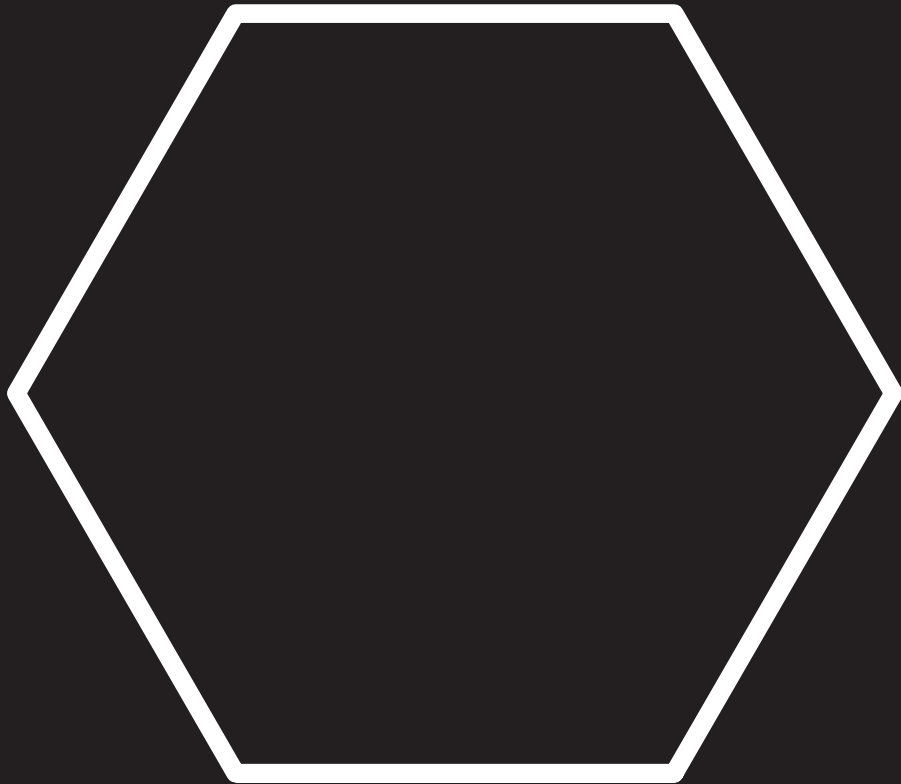

**WERK-
WOORDEN-
RUIMTE**

**Hoe een interpreteerbare structuur vrijheid
kan activeren in artistiek onderzoek**

-

Educatieve Masterscriptie

Nick Proot 25-26

Luca Gent

Mentor: Johan Teirlinck

[illegible]

1. Kies Werk-Woorden

2. Verbind

3. Voeg Focus toe

4. Verken richtingen

5. Formuleer een instructie

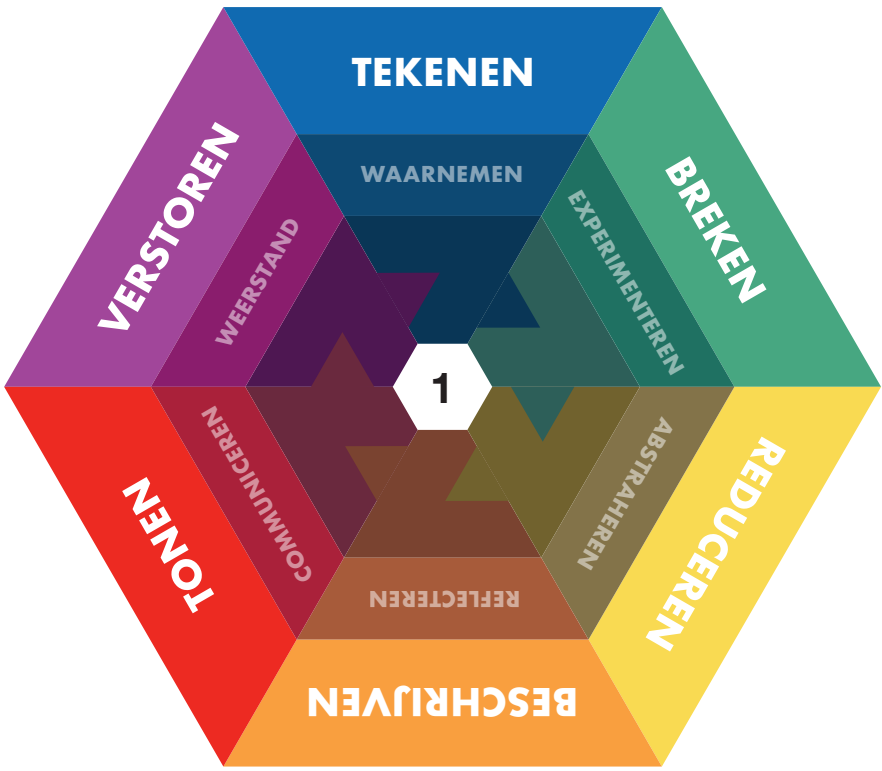
6. Werk

7. Ga verder

Verander werkwoorden, voeg toe of laat los. Verplaats de Focus. Bouw verder op wat er ontstaat. Structuur groeit al werkend en blijft veranderlijk. Blijf in beweging.

WERKWOORDEN-KAARTEN

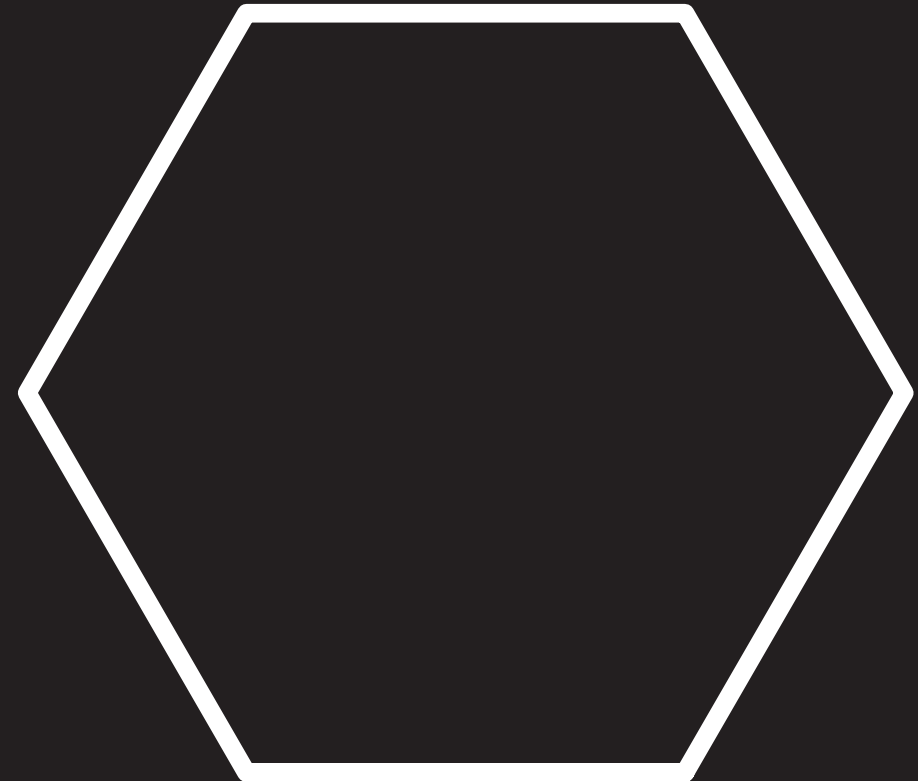
FOCUS-KAARTEN

01	<i>puiss</i>	04	<i>puiss</i>	07	<i>puiss</i>
TEKENEN (WAARNEMEN)	23	SCHRIJVEN (WAARNEMEN)	20	NADEREN (WAARNEMEN)	17
BREKEN (EXPERIMENTEREN)	29	STAPELEN (EXPERIMENTEREN)	35	VERPLAATSEN (EXPERIMENTEREN)	40
REDUCEREN (ABSTRAHEREN)	50	DELEN (ABSTRAHEREN)	46	SAMENVATTEN (ABSTRAHEREN)	52
BESCHRIJVEN (REFLECTEREN)	68	CONTEXTUALISEREN (REFLECTEREN)	71	HERKADEREN (REFLECTEREN)	72
TONEN (COMMUNICEREN)	94	CIRCULEREN (COMMUNICEREN)	88	BETITELN (COMMUNICEREN)	87
VERSTOREN (WEERSTAND)	114	OMKEREN (WEERSTAND)	108	WEIGEREN (WEERSTAND)	115
02		05		08	
VOELEN (WAARNEMEN)	24	METEN (WAARNEMEN)	16	REGISTREREN (WAARNEMEN)	18
SCHALEN (EXPERIMENTEREN)	33	MENGEN (EXPERIMENTEREN)	30	BALANCEREN (EXPERIMENTEREN)	28
STRUCTUREREN (ABSTRAHEREN)	56	GEOMETRISEREN (ABSTRAHEREN)	47	SPATIËREN (ABSTRAHEREN)	55
BESCHOUWEN (REFLECTEREN)	66	POSITIONEREN (REFLECTEREN)	73	RELATEREN (REFLECTEREN)	76
INSTALLEREN (COMMUNICEREN)	89	PUBLICEREN (COMMUNICEREN)	92	UITNODIGEN (COMMUNICEREN)	96
HAPEREN (WEERSTAND)	104	VERTRAGEN (WEERSTAND)	112	FORCEREN (WEERSTAND)	102
03		06		09	
MERKEN (WAARNEMEN)	15	KARTEREN (WAARNEMEN)	12	SITUEREN (WAARNEMEN)	21
SNIJDEN (EXPERIMENTEREN)	34	VERMENIGVULDIGEN (EXPERIMENTEREN)	38	TRANSFORMEREN (EXPERIMENTEREN)	36
ORDENEN (ABSTRAHEREN)	48	UNIFORMISEREN (ABSTRAHEREN)	59	VERBINDEN (ABSTRAHEREN)	60
BEVRAGEN (REFLECTEREN)	69	SPIEGELEN (REFLECTEREN)	78	VERMOEDEN (REFLECTEREN)	80
PERFORMEN (COMMUNICEREN)	91	NARRATIVEREN (COMMUNICEREN)	90	ADRESSEREN (COMMUNICEREN)	84
SPLITSSEN (WEERSTAND)	109	VASTLOPEN (WEERSTAND)	110	LOSLATEN (WEERSTAND)	106

WERK-WOORDEN-RUIMTE

WERK- WOORDEN- RUIMTE

*Wat volgt is geen uitleg, maar een opening. Een verzameling werkwoorden die niet willen vastleggen, maar in beweging zetten. Ze vormen geen systeem dat je moet begrijpen, maar een ruimte waarin je kan **beginnen**. Lees ze niet als een betekenis, maar als een aanleiding.*

*In dit boekje loopt niet alles rechtlijnig. De structuur leunt op Het Hinkelspel van Cortázar, waar **lezen** geen vaste volgorde volgt maar een parcours wordt dat je aflegt. Tussen de werkwoorden en fragmenten tekst duiken ook fragmenten op die mijn eigen proces enigzinds zichtbaar maken over de ontwikkeling van deze Werk-Woorden-Ruimte, niet als doorlopend verhaal dus, maar als losse sporen, gedachten, verschuivingen. Ik stelde een leesrichting voor die springt van pagina 81 naar 111, vervolgens naar 67, 107, en verder. Geen logische lijn, maar een beweging. Zoals in het maken zelf: terugkeren, overslaan, opnieuw beginnen. Wat ontstaat, ligt niet vast op één plaats, maar verschijnt in de verbinding tussen die fragmenten.*

*Het woord **verlangen** kan zowel als zelfstandig naamwoord als als werkwoord gelezen worden. Die dubbele vorm zegt iets over wat het is: het laat zich niet vastzetten in één betekenis. Het beweegt tussen hebben en doen, zonder daar volledig in op te gaan.*

Als zelfstandig naamwoord is het verlangen geen ding, maar een gerichtheid. Het wijst op het niet hebben—of beter: het net niet hebben. Een spanning die zich richt op iets wat nog niet volledig aanwezig is. Wat verlangd wordt, blijft op afstand, maar is toch dichtbij genoeg om waarneembaar te zijn.

Als werkwoord wordt verlangen een beweging. Het reikt, zoekt, tast af, zonder dat het ergens definitief aankomt. Het blijft in beweging, omdat wat het zoekt telkens opschuift.

Verlangen is misschien geen tekort dat opgelost moet worden, maar een kracht die iets in gang zet en houdt. Het opent, het laat circuleren. Niet ondanks het ontbreken, maar juist daardoor.

Hoe komt het dat een gevoel van hoop ons zo'n intens genoeg verschaft? Dat komt omdat de toekomst, waar we naar geloven over beschikken, zich aan ons voordoet in een veelheid van vormen, allemaal even aantrekkelijk, allemaal tot de mogelijkheden behorend. En ook al wordt het meest begeerde toekomstbeeld uiteindelijk werkelijkheid, dat betekent dan tevens dat de andere mogelijkheden worden opgeofferd en dat we veel **verliezen**. Het beeld dat we ons van de toekomst vormen wemelt van de mogelijkheden en is dus rijker dan de toekomst zelf. Daarom is de hoop voor ons aantrekkelijker dan het bezit, voelen we ons sterker aangetrokken tot de droom dan tot de werkelijkheid.

uit Henri Bergson, *Tijd en Vrije Wil*

**ZICH
RICHTEN**

84

ADRESSEREN
(COMMUNICEREN)

**OP, AAN, IN, TUSSEN,
NAAR, TOT, TEGEN, OVER, ONDER, BOVEN, LANGS,
DOOR, VOOR, ACHTER, BINNEN, BUITEN, ROND, NAAST,
TEGENOVER, VANAF, VANUIT, ...**

*Op-kijken, in-kijken, door-kijken, tegen-staan, uit-breken zijn werkwoorden die al een richting dragen, nog vóór ze iets doen. Een op-, in-, door-, tegen- ... kantelt de plaats van waaruit je kijkt. In dit boekje mogen die met jou richtingen meebewegen, zich **herschikken**, en je positie telkens anders bepalen ten opzichte van wat er (al) is.*

*Ik weet niet
hoe ik verder moet*

Beginnen met een veld in beweging.

*Je werkt binnen een ruimte waarin **denken en handelen** elkaar voortdurend beïnvloeden. De kaarten helpen je om die ruimte te **activeren**. Elke kaart bevat zes werkwoorden die verbonden zijn met bewegingen in het creatieproces:*

- **WAARNEMEN**
- **EXPERIMENTEREN**
- **ABSTRAHEREN**
- **REFLECTEREN**
- **COMMUNICEREN**
- **WEERSTAND**

Deze bewegingen volgen elkaar niet op, maar bestaan naast elkaar. Je kan op elk moment in het proces instappen.

*Wanneer je kaarten samenlegt, raken werkwoorden elkaar. In die ontmoeting ontstaat een mogelijke volgende stap. Die stap ligt niet vast en hoeft niet op voorhand gekend te zijn. Ze ontstaat in hoe jij de werkwoorden combineert en leest en vooral wat je ermee doet. Je vertrekt vanuit die verbinding en formuleert een korte instructie voor jezelf. Niet om het juist te doen, maar om iets in gang te zetten. Je kan de werkwoorden letterlijk nemen, ze **combineren**, of ze tegen elkaar in laten werken. Wat telt, is dat ze je aanzetten tot denken en handelen.*

*De focus-kaartjes zijn geen verplichting. Je hoeft ze niet te gebruiken. Ze kunnen je wel helpen om een werkwoord te **richten**. Door een focus toe te voegen, breng je een tijdelijke beperking aan die je dwingt om*

*concreter te werken. Wanneer alles open blijft, kan het moeilijk zijn om een keuze te maken. De focus maakt het mogelijk om een richting te nemen zonder alles vast te leggen. Je kan ze inzetten wanneer je merkt dat je werk te breed blijft, of wanneer je een andere invalshoek wil **verkennen**. Maar je kan ze dus evengoed achterwege laten.*

*Dit boekje ondersteunt dit proces. Je vindt er mogelijke richtingen voor elk werkwoord, zonder dat deze vastliggen. Het biedt geen definities, maar suggesties die je kan gebruiken wanneer je vastloopt of wanneer je een andere lezing wil **proberen**. De citaten en fragmenten die erin verschijnen, functioneren als stemmen die iets kunnen openen in hoe je kijkt of denkt, zonder een betekenis op te leggen.*

Ook weerstand maakt deel uit van je proces. Momenten waarop het niet lukt, waarop je twijfelt of vertraagt, zijn geen fouten. Ze kunnen aangeven dat er iets moet verschuiven. In plaats van ze te vermijden, kan je ze gebruiken als vertrekpunt voor een volgende stap.

*Je hoeft niet te weten waar het naartoe gaat. Je blijft **verbinden, verschuiven** en verder werken. Niet tot iets af is, maar tot er iets anders ontstaat waar je op kan **voortbouwen**. Je neemt zelf positie in je proces en onderzoekt al doende wat een werkwoord, een verbinding of een focus voor jou kan betekenen. Hier begint het niet met een antwoord, maar met een open vraag, een zoekende houding.*

Stappenplan

1. Kies Werk-Woorden

Kies één of meerdere kaarten. Dit kan gericht, vanuit een vraag of intentie, of door het toeval te laten beslissen (door blind één of meerdere kaarten kiezen).

2. Verbind

Leg werkwoorden naast elkaar. Twee werkwoorden raken elkaar; in die tussenruimte kan iets ontstaan.

3. Voeg Focus toe (optioneel)

Kies één Focus (Vorm, Oriëntatie of Conditie) en plaats deze centraal op één van de kaarten. Laat deze tijdelijk richting geven aan hoe je de verbinding benadert.

4. Verken richtingen

Elk werkwoord kan verschillende richtingen aannemen. Open het boekje Werk-Woorden-Ruimte en verken mogelijke richtingen/interpretaties. Bekijk de richtingen per werkwoord, maak een keuze en combineer.

5. Formuleer een instructie

Wat zet je in gang? Hoe interpreteer je de werkwoorden en hoe breng je ze samen?

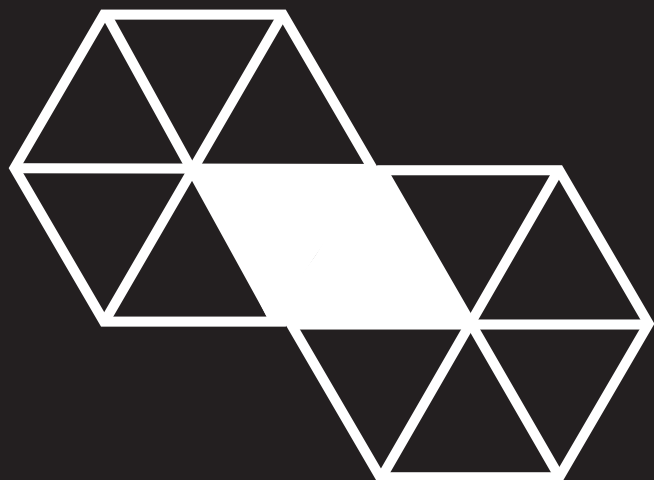
Vertrekkend vanuit de verbinding van werkwoorden schrijf je voor jezelf een instructie.

6. Werk

Voer uit. Handel vanuit je instructie. In het doen, verder denken. Je probeert de eigen instructie toe te passen op je werk, je interpreteert, je maakt en hermaakt.

7. Ga verder

Verander werkwoorden, voeg toe of laat los. Verplaats de Focus. Bouw verder op wat er ontstaat. Structuur groeit al werkend en blijft veranderlijk. Blijf in beweging.

01

TEKENEN
(WAARNEMEN)
BREKEN
(EXPERIMENTEREN)
REDUCEREN
(ABSTRAHEREN)
BESCHRIJVEN
(REFLECTEREN)
TONEN
(COMMUNICEREN)
VERSTOREN
(WEERSTAND)

zie pagina
23

04

SCHRIJVEN
(WAARNEMEN)
STAPELEN
(EXPERIMENTEREN)
DELEN
(ABSTRAHEREN)
CONTEXTUALISEREN
(REFLECTEREN)
CIRCULEREN
(COMMUNICEREN)
OMKEREN
(WEERSTAND)

zie pagina
20

07

NADEREN
(WAARNEMEN)
VERPLAATSEN
(EXPERIMENTEREN)
SAMENVATTEN
(ABSTRAHEREN)
HERKADEREN
(REFLECTEREN)
BETITELLEN
(COMMUNICEREN)
WEIGEREN
(WEERSTAND)

zie pagina
17

02

VOELEN
(WAARNEMEN)
SCHALEN
(EXPERIMENTEREN)
STRUCTUREREN
(ABSTRAHEREN)
BESCHOUWEN
(REFLECTEREN)
INSTALLEREN
(COMMUNICEREN)
HAPEREN
(WEERSTAND)

24

05

METEN
(WAARNEMEN)
MENGEN
(EXPERIMENTEREN)
GEOMETRISEREN
(ABSTRAHEREN)
POSITIONEREN
(REFLECTEREN)
PUBLICEREN
(COMMUNICEREN)
VERTRAGEN
(WEERSTAND)

30

08

REGISTREREN
(WAARNEMEN)
BALANCEREN
(EXPERIMENTEREN)
SPATIËREN
(ABSTRAHEREN)
RELATEREN
(REFLECTEREN)
UITNODIGEN
(COMMUNICEREN)
FORCEREN
(WEERSTAND)

18

03

MERKEN
(WAARNEMEN)
SNIJDEN
(EXPERIMENTEREN)
ORDENEN
(ABSTRAHEREN)
BEVRAGEN
(REFLECTEREN)
PERFORMEN
(COMMUNICEREN)
SPLITSSEN
(WEERSTAND)

15

06

KARTEREN
(WAARNEMEN)
VERMENIGVULDIGEN
(EXPERIMENTEREN)
UNIFORMISEREN
(ABSTRAHEREN)
SPIEGELEN
(REFLECTEREN)
NARRATIVEREN
(COMMUNICEREN)
VASTLOPEN
(WEERSTAND)

12

09

SITUEREN
(WAARNEMEN)
TRANSFORMEREN
(EXPERIMENTEREN)
VERBINDEN
(ABSTRAHEREN)
VERMOEDEN
(REFLECTEREN)
ADRESSEREN
(COMMUNICEREN)
LOSLATEN
(WEERSTAND)

21

Waarnemen is vaak waar iets begint, maar niet noodzakelijk waar je moet beginnen. Het is geen vast vertrekpunt. Je kan er telkens naar terugkeren. Waarnemen is geen voorbereiding op het maken, maar een manier van aanwezig zijn. Het vraagt geen actie, maar aandacht. Niet sneller werken, niet beter begrijpen, maar blijven bij wat zich toont. Het is meer dan kijken. Het is luisteren, voelen, merken dat iets je aandacht trekt zonder dat je weet waarom. Het is **vertragen** en blijven, zonder onmiddellijk te reageren of te benoemen. Het vraagt uithouden. Voelen speelt daarin een centrale rol. Niet als emotie, maar als afstemming. Voelen wat er al is, wat spanning draagt, wat nog geen vorm heeft. Ook weerstand hoort hierbij. Stroefheid, twijfel of vastzitten zeggen iets over waar je staat. Het volstaat dat je het ziet. Of voelt. Van daaruit kan je verder werken.

*“Ik kan niet anders dan zeggen wat ik voel...
anders zou het oneerlijk zijn.”*

*“Ik wilde weggaan...
maar ik bleef.”*

*“Ik weet het niet...
maar het lijkt mij dat het zo is.”*

uit Fjodor Dostojevski, *De Idioot*

Enerzijds lijkt het vanzelfsprekend dat de wereld een objectieve realiteit kent, onafhankelijk van onze aanwezigheid. De Maan stond al te schitteren voor er mensen waren om ze te bewonderen, oceanen golfd en al vooraleer iemand hun diepte mat. Er is dus blijkbaar iets wat “is”, los van ons.

Anderzijds is het zo dat we nooit rechtstreeks toegang hebben tot de werkelijkheid an sich. Alles wat we **ervaren** komt tot ons via onze zintuigen of meetinstrumenten. Waar de één orde en structuur ziet, ervaart een ander chaos en dreiging. Waarnemingen en zelfs metingen zijn altijd gefilterd door context, interpretatie, cultuur en taal.

De moderne natuurkunde stelt dit spanningsveld op scherp. De kwantumtheorie beschrijft de wereld immers niet in concrete termen maar als een waas van mogelijkheden die zich pas **vertalen** in een tastbare werkelijkheid via een continu proces van bevraging en waarneming. Dit waarnemerschap, het interactieve proces dat de kern vormt van de kwantumtheorie en dat wat ‘kan zijn’ transformeert in wat ‘gebeurt’, geeft de werkelijkheid voortdurend meer vorm. Waarnemers krijgen in die zin een fundamentele creatieve rol toebedeeld.

De wereld is dus noch zomaar zoals ze is, noch zoals jij haar ziet. Ze is het subtiële samenspel van kosmos en waarnemer, van atoom en droom. Het rijk van ontelbare mogelijkheden bevat de antwoorden op een eindeloze verscheidenheid aan vragen, maar het vertelt ons alleen iets over de wereld via wat er werkelijk gevraagd wordt. Het weefsel van de wereld weeft zichzelf heel.

Thomas Hertog, Theoretisch natuurkundige, KU Leuven
uit museumpublicatie n.a.v. expo Alicija Kwade, ‘Dusty Die’.

WAARNEMEN = AANDACHT = BLIJVEN

KARTEREN

is het zichtbaar maken van een veld door relaties in ruimte, tijd of betekenis leesbaar te maken. Het in kaart brengen van iets. Het gaat in hoofdzaak om oriëntatie: wat ligt waar, wat raakt wat, waar verschuift iets? In het karteren ontstaat een lichte afstand tot het handelen: het werk komt even voor je te liggen. Daardoor worden verbanden en verschuivingen zichtbaar die tijdens het maken zelf minder opvallen. Een kaart blijft voorlopig: ze toont een stand van zaken zonder die vast te zetten. Het werkwoord vindt zijn oorsprong in de cartografie (Oudgrieks *khartēs*: papier, en *graphein*: schrijven/tekenen) en draagt een dubbele beweging in zich: talig en visueel. Karteren beschrijft en toont tegelijk. Het is het vormen van een overzicht waarin verhoudingen zich laten lezen.

MOGELIJKE RICHTINGEN

situëren — in context plaatsen, een systeem lokaliseren, zien waar je bent, het werk verankeren, betekenis plaatsen

centreren — een focuspunt bepalen, een referentiepunt kiezen, terugkeren naar het midden, de aandacht bundelen, het vertrekpunt bevragen

uitlijnen — in relatie brengen, assen op elkaar afstemmen, in evenwicht komen, vormen laten resoneren, verbanden denken

afgrenzen — een grens trekken, een limiet definiëren, het ene van het andere scheiden, een kader maken, onderscheid formuleren

volgen — een spoor volgen, een traject analyseren, meegaan zonder sturen, het werk laten leiden, een lijn van denken volgen

verschuiven — een positie verleggen, een parameter aanpassen, een kleine verandering toelaten, het beeld laten kantelen, perspectief verschuiven

kruisen — lijnen laten snijden, intersecties bepalen, het ene in het andere laten vallen, betekenissen laten botsen, ideeën laten raken

onderbreken — een breuk invoeren, een systeem stoppen, de stroom laten stilvallen, het proces verstoren

koppelen — elementen verbinden, componenten samenbrengen, relaties laten ontstaan, dingen laten spreken met elkaar, verbanden leggen

spiegelen — een relatie verdubbelen, een symmetrie toepassen, jezelf zien in het andere, een beeld terugkaatsen, reflectie inzetten

losmaken — een verband verbreken, een koppeling ontkoppelen, loslaten wat vastzit, iets uit zijn context halen, vanzelfsprekendheden openen

omcirkelen — een zone aanduiden, een gebied afbakenen, rond iets blijven zonder het te nemen, aandacht omlijnen, het onderwerp benaderen

herkaderen — anders benaderen, het referentiekader wijzigen, anders kijken naar hetzelfde, de betekenis kantelen, het begrip herdenken

1 ZERO wijst op een positie zonder vaste plaats in de volgorde. Het is tegelijk begin en einde, zonder duidelijk onderscheid. Het verwijst naar een toestand die nog niet bepaald is en meerdere richtingen kan aannemen.

2 GELE LUCHT suggereert het begin van een dag. Ze versterkt het idee van een startmoment en geeft de scène een intensiteit die wijst op beweging en actie.

3 WITTE ZON staat voor een onbeschreven toestand. Ze verwijst naar een begin zonder invulling, waarin ervaring en betekenis nog moeten ontstaan.

4 RODE VEER duidtop energie en beweging. Ze wijst op een vorm van aandrijving die aanwezig is, ondanks het ontbreken van een duidelijke richting.

5 WITTE ROOS staat voor een onbepaalde, zuivere intentie. Ze verwijst naar een begin dat nog niet beïnvloed is door ervaring of berekening.

6 DE BEURS die gedragen wordt bevat een minimale last. Ze wijst op een persoonlijke bagage die aanwezig is, maar nog niet uitgewerkt of gestructureerd.

7 STAF fungeert als ondersteuning. Ze wijst op een vorm van houvast die nodig is om een traject te kunnen afleggen, ook wanneer dat traject nog niet vastligt.

8 WITTE HOND fungeert als begeleider. Hij kan gelezen worden als een waarschuwend element of als een vorm van nabijheid die reageert op wat de figuur zelf niet waarneemt.

9 BERGEN op de achtergrond verwijzen naar een traject dat nog moet afgelegd worden. Ze staan voor toekomstige moeilijkheden die aanwezig zijn, maar nog op afstand liggen.

10 HOUDING van de figuur toont een beweging richting het onbekende. De open armen en de voorwaartse stap wijzen op een bereidheid om te handelen zonder volledige zekerheid.

11 AFGROND verwijst naar een breuk in continuïteit. Het is de rand waar zekerheid ophoudt en handelen overgaat in vertrouwen. De figuur beweegt richting iets wat niet te overzien is. De afgrond staat voor de mogelijkheid van een val, maar ook voor een overgang naar het onbekende.

Wij leggen ons er alleen maar op toe alles in ons geheugen te stampen, en laten ons verstand en ons geweten leeg. Net zoals vogels soms graankorrels oppikken en die zonder ze te proeven in hun snavel meenemen om er hun jongen mee te voeden, zo pikken onze schoolfrikken kennis uit de boeken, enkel om die met een hoge borst op te hikken en prijs te geven aan de wind. Deze dwaasheid is verbazingwekkend goed op mijzelf van toepassing. Ik ga bij het schrijven van het grootste deel van mijn essays toch net zo te werk? Ik scharrel uit boeken de gezegdes bijeen die me aanstaan, niet om ze op te slaan, want opslagruimte heb ik niet, maar om ze over te hevelen naar mijn boek; en hier zijn ze, eerlijk gezegd, al evenmin van mij als op hun vindplaats. Wij kunnen, naar mijn mening, alleen maar wijs zijn in de kennis van het heden, niet in die van het verleden, en ook niet in die van de toekomst.

MERKEN is het gewaarworden van iets dat er al is. Het verschijnt zonder zoeken, als een lichte verschuiving in aandacht: iets valt op, stoort, vertraagt of herhaalt zich. Het gaat vooraf aan benoemen en blijft dicht bij het moment zelf. Merken is nog geen analyse, maar een eerste vorm van bewustzijn waarin iets zich onderscheidt zonder vast te liggen. Het woord vindt zijn oorsprong in het Germaanse *markō* of *marka*: teken, grens, afbakening. Verwant aan het Oudengelse *mearc* en het Duitse *Mark*. In die oorsprong ligt een dubbele beweging: iets verschijnt als teken en onderscheidt zich tegelijk van zijn omgeving. Merken is zien waar een grens ontstaat. In essentie is het het gewaarworden van een verschil.

MOGELIJKE RICHTINGEN

verschil opmerken — een afwijking zien, een nuance voelen, iets onderscheiden, een grens vermoeden

detail zien — iets kleins waarnemen, inzoomen zonder te fixeren, het onopvallende toelaten, iets laten oplichten

herhaling voelen — iets opnieuw zien gebeuren, een ritme herkennen, terugkeer opmerken, iets zien terugkomen

verandering registreren — een verschuiving merken, iets anders zien worden, een overgang voelen, iets zien kantelen

spanning aanvoelen — een druk voelen, iets dat schuurt, een geladenheid ervaren, een tegenstelling merken

leegte opmerken — afwezigheid zien, een open plek voelen, wat er niet is laten spreken, ruimte ervaren

weerstand voelen — iets dat tegenwerkt, een blokkade merken, stroefheid ervaren, een grens voelen

patroon zien ontstaan — samenhang beginnen zien, herhaling ordenen, verband vermoeden, structuur laten verschijnen

twijfel gewaarworden — onzekerheid voelen, niet-weten toelaten, aarzeling merken, iets dat nog niet vastligt

aandacht verplaatsen — je blik laten verschuiven, focus loslaten, opnieuw kijken, een andere plek kiezen

intuïtie volgen — een gevoel vertrouwen, zonder reden bewegen, iets aanvoelen, het eerste spoor volgen

markeren — een teken zetten, iets aanduiden, een moment vastleggen, iets laten opvallen

ondertoon herkennen — iets tussen de lijnen voelen, een sfeer opmerken, wat niet uitgesproken is merken, een laag ervaren

tempo merken — vertraging voelen, versnelling zien, ritmebreuk herkennen, tijd anders ervaren

METEN is het vaststellen van een verhouding. Het is een vorm van precies kijken waarbij iets niet alleen wordt opgemerkt, maar ook afgewogen of vergeleken. Binnen waarnemen gaat meten niet noodzakelijk over rekenen, maar over maat: hoe groot, hoe zwaar, hoe ver, hoe lang, hoe intens? Meten maakt verschil in schaal en verhouding zichtbaar en brengt grenzen in beeld. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *metanq*: afmeten, beoordelen. Verwant aan het Oudengelse *metan*, het Oudhoogduitse *mezzan* en het Latijnse *metiri*: afmeten, begrenzen. In de oorsprong ligt een dubbele beweging: precisie en afbakening. Meten is het nemen van maat en het zichtbaar maken van een grens. In essentie is het het vaststellen van een verhouding.

MOGELIJKE RICHTINGEN

afstand meten — een ruimte afwegen, nabij en ver onderscheiden, een tussenruimte bepalen, een relatie in ruimte zien

lengte bepalen — een lijn volgen, begin en einde vaststellen, uitrekking zien, een maat nemen

schaal vaststellen — groot en klein vergelijken, verhoudingen lezen, iets in verhouding plaatsen, een maatkader kiezen

proportie afwegen — delen tot elkaar verhouden, evenwicht zoeken, iets laten kloppen, een verhouding toetsen

gewicht inschatten — zwaarte voelen, een last bepalen, druk ervaren, iets laten doorwegen

tijd registreren — duur waarnemen, begin en einde voelen, tijd laten tellen, een verloop zien

tempo bepalen — vertraging en versnelling onderscheiden, ritme voelen, een cadans herkennen, beweging in tijd lezen

ritme tellen — herhaling volgen, patronen horen, regelmaat zien, een structuur in tijd herkennen

spanning meten — kracht tussen elementen voelen, druk ervaren, iets dat opbouwt, een grens die op spanning staat

balans controleren — evenwicht aftoetsen, kanteling merken, stabiliteit zoeken, iets dat in verhouding staat

grens vaststellen — een limiet bepalen, een rand zien, iets afbakenen, een overgang markeren

interval bepalen — afstand in tijd of ruimte zien, tussenruimtes lezen, opeenvolging structureren, een reeks ordenen

verhouding herzien — maat verschuiven, opnieuw afwegen, iets anders laten wegen, een nieuwe balans zoeken

impact inschatten — effect voelen, kracht laten doorwerken, invloed herkennen, iets laten wegen

NADEREN is het bewust verkleinen van afstand. Het is een beweging richting iets dat nog niet volledig zichtbaar of begrijpelijk is. Binnen waarnemen betekent naderen niet begrijpen, maar dichterbij komen, aftasten, vertragen. Het vraagt aandacht en terughoudendheid: je betreedt een veld zonder het meteen vast te leggen. Het woord is afgeleid van *nader*: dichterbij. Verwant aan het Oudnederlandse *nādor*, het Oudhoogduitse *nāhōr* en het Proto-Germaanse *nēhwaz*: nabij. In de oorsprong verwijst het naar het verkleinen van fysieke afstand, maar ook naar het dichterbij komen van een moment, een inzicht of iets dat zich aandient. In essentie is het het verkleinen van afstand.

MOGELIJKE RICHTINGEN

naderen — afstand verkleinen, stap voor stap dichterschuiven, nabijheid opzoeken, een tussenruimte betreden

benaderen — rond iets bewegen, verschillende invalshoeken innemen, een richting aftasten, zonder vast te leggen

toenaderen — langzaam dichterschuiven, zonder sprong, een geleidelijke verschuiving maken, iets laten ontstaan in beweging

afstemmen — jezelf richten op wat er is, gevoelig worden voor nuance, nabijheid zoeken zonder te grijpen, in relatie treden

inzoomen — focus vernauwen, dichterschuiven bij een detail komen, het grotere even loslaten, aandacht concentreren

aftasten — voorzichtig verkennen, grenzen voelen, contact zoeken zonder zekerheid, een oppervlak leren kennen

aanraken — contact maken, nabijheid concretiseren, een grens overschrijden, iets laten reageren

positioneren — jezelf dichterschuiven of verder plaatsen, een standpunt innemen, afstand bewust kiezen, een relatie bepalen

verschuiven — afstand veranderen, dichterschuiven of verder weg brengen, een nieuwe nabijheid creëren, relaties herordenen

herhalen — opnieuw benaderen, een handeling verdiepen, dichterschuiven door herneming, verschil binnen herhaling zien

vertragen — beweging afremmen, tijd nemen om te naderen, aandacht laten groeien, nabijheid toelaten

blijven — niet verder gaan, aanwezig blijven bij wat dichtbij komt, een moment vasthouden, niet oplossen

kaderen — een nabijheid afbakenen, een focus kiezen, bepalen wat binnen bereik valt, een ruimte definiëren

samenbrengen — elementen dichterschuiven bij elkaar plaatsen, relaties laten ontstaan, afstand opheffen, een veld creëren

REGISTREREN

is het vastleggen van wat zich voordoet, zonder het onmiddellijk te interpreteren. Het is een vorm van nauwkeurig waarnemen waarbij je noteert wat er is, wat gebeurt, wat verandert. Registreren maakt een spoor: iets wordt zichtbaar of hoorbaar bewaard, zodat het later opnieuw kan worden bekeken. Het woord komt via het Frans registrer van het Latijnse registrare: inschrijven, opnemen in een lijst. Afgeleid van regesta of regestum: register. Verwant aan regere: leiden, sturen. In de oorsprong ligt het idee van ordening en documentatie. Registreren is het vastleggen binnen een kader dat terugkeer mogelijk maakt. In essentie is het het vastleggen van een gebeurtenis of gegeven.

MOGELIJKE RICHTINGEN

moment vastleggen — een ogenblik bewaren, iets stilzetten, een tijdsnede nemen, een gebeurtenis fixeren

waarneming noteren — opschrijven wat je ziet, een indruk vastleggen, iets benoemen zonder te duiden, een spoor in taal maken

verandering bijhouden — verschuivingen volgen, iets zien evolueren, een reeks opbouwen, een ontwikkeling zichtbaar maken

tijd registreren — duur vastleggen, begin en einde noteren, tijd markeren, een verloop vastleggen

handeling documenteren — een actie vastleggen, een proces zichtbaar maken, iets stap voor stap tonen, een reeks bewaren

proces volgen — opeenvolging registreren, beweging bijhouden, continuïteit zichtbaar maken, iets in tijd lezen

spoor achterlaten — een markering maken, iets laten bestaan na het moment, een teken zetten, een herinnering vastleggen

toestand beschrijven — een situatie vastleggen, kenmerken noteren, iets zoals het is tonen, een moment karakteriseren

beeld vastleggen — fotograferen, kaders wat zichtbaar is, een beeld bewaren, iets laten terugzien

geluid opnemen — luisteren en vastleggen, een klank bewaren, iets hoorbaar maken, een auditief spoor maken

archiveren — verzamelen en ordenen, iets opslaan, een geheel bewaren, terugkeer mogelijk maken

logboek bijhouden — systematisch noteren, momenten oplijsten, een traject volgen, een geschiedenis opbouwen

vergelijken — verschillen naast elkaar zetten, herhaling zichtbaar maken, iets terugzien in relatie tot iets anders, een reeks lezen

frequentie tellen — herhaling registreren, aantallen bijhouden, ritme zichtbaar maken, regelmaat vastleggen

Weliswaar lette er ook niemand op hem. Het gezin werd volledig door het vioolspel in beslag genomen; de onderhuurders daarentegen, die aanvankelijk, de handen in de broekzakken, veel te dicht achter de muziklessenaar van Gregors zuster waren gaan staan, zodat zij alle drie in de muziek zouden hebben kunnen **kijken**, wat zijn zuster zeker moest **hinderen**, trokken zich al vlug, gedempte discussies voerend, met gebogen hoofd naar het raam terug, waar zij, door zijn vader bezorgd gadegeslagen, ook bleven staan. Het zag er nu werkelijk overduidelijk naar uit, alsof zij in hun veronderstelling mooi of onderhoudend vioolspel te zullen **horen**, teleurgesteld waren, de hele vertoning beu waren en alleen nog maar uit beleefdheid hun rust lieten **verstoren**. Vooral de manier waarop zij allen uit neus en mond de rook van hun sigaren omhoog bliezen, duidde op grote nervositeit. En toch speelde zijn zuster zo mooi. Haar gezicht was geneigd, keurend en verdrietig volgden haar blikken de notenbalken. Gregor kroop nog een stuk verder naar voren en hield zijn kop dicht tegen de grond om eventueel haar blikken te kunnen **onderscheppen**. Was hij een dier, terwijl muziek hem zo aangreep? Hij had het gevoel alsof hem de weg naar het verbeide, onbekende voedsel werd gewezen. Hij was vastbesloten tot zijn zuster voorwaarts te dringen, haar aan haar rok te trekken en haar daardoor te verstaan te geven dat zij liever met haar viool naar zijn kamer moest komen, want niemand beloonde haar spel hier zoals hij het wilde **belonen**.

fragment uit Franz Kafka, absurde verhalen, 'De Gedaanteverwisseling'

“en als ik een kat in het donker ergens tegenkom, probeer ik ze steeds met een flits te fotograferen”

“om ze haarscherp in beeld te brengen?”

“nee, de ogen worden lichtjes.”

fragment uit een les

“Het allerbelangrijkste is volgens mij dat je het leven als door een prisma aan je voorbij laat trekken”

citaat uit Anton Tsjechov, de dertig beste verhalen, 'Verloofd'

SCHRIJVEN is het vastleggen van waarneming in taal. Het vertraagt het kijken en dwingt tot precisie. Wat nog diffuus is, krijgt via schrijven vorm en volgorde. Binnen waarnemen betekent schrijven niet analyseren of verklaren, maar beschrijven wat zich toont, wat gebeurt, wat gevoeld wordt. Het richt de aandacht en maakt zichtbaar wat anders vluchtig blijft. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *skrībaną*: krassen, inkerven. Verwant aan het Latijnse *scribere*: schrijven. In de oorsprong ligt een fysieke handeling besloten: een spoor maken in een oppervlak. Schrijven draagt nog steeds die materialiteit in zich, het is denken dat zich inschrijft. In essentie is het het vastleggen van waarneming in taal.

MOGELIJKE RICHTINGEN

beschrijven — onder woorden brengen wat zich toont, nauwkeurig kijken, iets laten verschijnen in taal, zonder te verklaren

benoemen — een woord geven, iets aanduiden, een verschijning markeren, een teken zetten

noteren — kort vastleggen, een indruk bewaren, iets snel registreren, een spoor maken in taal

opsommen — elementen naast elkaar zetten, ordening aanbrengen, herhaling zichtbaar maken, een reeks vormen

formuleren — zoeken naar juiste woorden, precisie aanbrengen, iets scherp stellen, een gedachte vormgeven

detail uitwerken — inzoomen in taal, nuances benoemen, iets verder openen, aandacht verdiepen

fragmentarisch schrijven — in stukken denken, losse delen noteren, open laten, een geheel niet sluiten

associatief schrijven — van het ene naar het andere bewegen, verbanden laten ontstaan, denken laten stromen, niet sturen

intuïtief schrijven — volgen wat zich aandient, zonder plan schrijven, vertrouwen op gevoel, laten gebeuren

zonder oordeel schrijven — beschrijven zonder te evalueren, open blijven, niets afsluiten, ruimte laten

vraag formuleren — een opening maken, iets niet vastleggen maar openen, richting geven zonder te bepalen, denken activeren

kernwoord vastleggen — reduceren tot essentie, een woord laten dragen, focus aanbrengen, betekenis condenseren

proces uitschrijven — een verloop in taal volgen, stappen zichtbaar maken, iets laten ontvouwen, tijd registreren

twijfel neerschrijven — onzekerheid toelaten, niet weten benoemen, spanning zichtbaar maken, open laten wat niet vastligt

SITUEREN is het bepalen waar iets zich bevindt in relatie tot een context. Het is het plaatsen van een element binnen een groter geheel: ruimtelijk, historisch, sociaal of inhoudelijk. Binnen waarnemen betekent situeren niet oordelen, maar positioneren. Je onderzoekt waar iets staat, waartoe het zich verhoudt en binnen welk veld het betekenis krijgt. Situeren maakt zichtbaar dat niets op zichzelf staat. Het woord komt van het Latijnse *situare*: plaatsen, positioneren. Afgeleid van *situs*: ligging, plaats, positie. In de oorsprong ligt het idee dat betekenis ontstaat door ligging en verhouding. In essentie is het het geven van een plaats binnen een context.

MOGELIJKE RICHTINGEN

plaats bepalen — een positie kiezen, iets ergens neerzetten, een plek toewijzen, aanwezigheid situeren

positie innemen — je verhouden tot wat er is, een standpunt kiezen, ergens gaan staan, jezelf plaatsen

context benoemen — het grotere geheel aanduiden, omkadering zichtbaar maken, een veld openen, betekenis situeren

omgeving beschrijven — wat rondom ligt meenemen, relaties zien, een situatie lezen, het geheel betrekken

referentie plaatsen — iets koppelen aan iets anders, een ankerpunt kiezen, verband leggen, oriëntatie geven

kader bepalen — grenzen zichtbaar maken, een afbakening kiezen, een blik richten, een veld definiëren

tijdslaag situeren — iets in tijd plaatsen, verleden of heden aanduiden, een moment verankeren, een verloop zien

schaal duiden — groot en klein afwegen, verhoudingen lezen, iets in verhouding plaatsen, maat bepalen

invloed herkennen — krachten rondom zien, iets laten doorwerken, relaties begrijpen zonder te verklaren, impact voelen

veld afbakenen — een ruimte definiëren, grenzen trekken, een zone aanduiden, een werkgebied kiezen

netwerk zichtbaar maken — verbindingen tonen, relaties laten verschijnen, iets in een geheel lezen, samenhang zien

perspectief kiezen — een blik bepalen, een richting innemen, iets vanuit een standpunt zien, een positie innemen

verhouding bepalen — elementen tot elkaar lezen, afstand zien, nabijheid voelen, relaties aftoetsen

grens situeren — een rand herkennen, een overgang aanduiden, een limiet zien, een drempel markeren

Name:
Age:
Sex: Male Female
Occupation:
Please check the following data:
1) I like to draw circles.
2) I have always drawn circles well.
3) I am a better circle-drawer in the past. when I was (age).
Other comments regarding your circle experience:

DRAW
CIRCLE

put stamp here
Send to:
YOKO ONO
EMPIRE STATE BLDG.
N. Y. C. I, N. Y.

TEKENEN

is waarnemen via lijn. Het is een manier van kijken waarbij de hand het oog vertraagt. Door te tekenen wordt kijken actief en lichamelijk. Binnen waarnemen betekent tekenen niet illustreren wat je al weet, maar onderzoeken wat je ziet terwijl je het tekent. De lijn volgt de blik en maakt verhoudingen, ritmes en verschillen zichtbaar die anders onopgemerkt blijven. Het woord gaat terug op het Oudnederlandse tekenen, verwant aan teken: merkteken, aanduiding. Verbonden met het Proto-Germaanse taiknā: teken, symbool. In de oorsprong ligt het aanbrengen van een zichtbaar spoor. Tekenend maakt zichtbaar door te markeren. In essentie is het het aanbrengen van een zichtbaar spoor.

MOGELIJKE RICHTINGEN

contour volgen — de rand aftasten, een vorm omtrekken, de blik langs een grens laten gaan, iets zichtbaar maken via lijn

lijn trekken — een spoor zetten, een richting kiezen, een beweging vastleggen, een gebaar achterlaten

vorm afbakenen — een figuur onderscheiden, binnen en buiten scheiden, een grens zichtbaar maken, iets laten verschijnen

verhouding onderzoeken — delen tot elkaar tekenen, afstanden zien, maat afzoeken, relaties zichtbaar maken

schaal inschatten — groot en klein tekenen, proporties aanvoelen, iets in verhouding plaatsen, maat zoeken

detail uitwerken — inzoomen met lijn, nuances tekenen, aandacht verdiepen, iets openen in het kleine

ruimte suggereren — diepte aanduiden, voor en achter laten ontstaan, afstand voelbaar maken, een veld openen

perspectief verkennen — standpunt onderzoeken, kijken vanuit een positie, ruimte organiseren, een blikrichting kiezen

beweging vastleggen — een moment vangen, een richting tekenen, iets in beweging tonen, een gebaar fixeren

ritme herhalen — lijnen laten terugkeren, regelmaat zichtbaar maken, een cadans tekenen, een patroon laten ontstaan

structuur zichtbaar maken — onderliggende vormen tonen, samenhang tekenen, opbouw laten verschijnen, een ordening zien

licht en schaduw registreren — contrasten tekenen, verschillen zichtbaar maken, intensiteit aanduiden, een spanning tonen

fragment isoleren — een uitsnede kiezen, iets losnemen uit het geheel, focus aanbrengen, aandacht richten

vereenvoudigen — reduceren tot essentie, overbodig weglaten, helder maken, een kern zichtbaar maken

VOELEN is waarnemen via het lichaam. Het is een directe, zintuiglijke manier van aanwezig zijn waarbij temperatuur, textuur, spanning, gewicht of emotie worden geregistreerd. Binnen waarnemen betekent voelen niet analyseren, maar toelaten wat het lichaam al weet. Het is een vorm van kennis die voorafgaat aan taal. Door te voelen wordt aandacht lichamenlijk verankerd. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *fōljanq*: aanraken, betasten. Verwant aan het Oudengelse *fōlian* en het Oudhoogduitse *fuolen*. In de oorsprong ligt het tastend onderzoeken met hand of lichaam. Die fysieke lading blijft aanwezig, ook in innerlijke of emotionele gewaarwording. In essentie is het het lichamenlijk gewaarworden.

MOGELIJKE RICHTINGEN

aanraken — contact maken, nabijheid toelaten, een grens overschrijden, iets laten gebeuren via het lichaam

betasten — onderzoekend voelen, een oppervlak verkennen, langzaam aftasten, iets leren kennen via aanraking

druk ervaren — kracht voelen op het lichaam, gewicht ondergaan, weerstand merken, spanning registreren

temperatuur voelen — warm en koud onderscheiden, intensiteit waarnemen, verschil ervaren, een toestand lezen

gewicht inschatten — zwaarte voelen, iets laten doorwegen, balans zoeken, een verhouding in kracht ervaren

textuur onderzoeken — ruw en glad voelen, nuances aftasten, materiaal leren kennen, verschillen ervaren

weerstand ervaren — tegenkracht voelen, iets dat niet meegeeft, een beperking ontmoeten, een reactie uitlokken

ritme voelen — herhaling in het lichaam ervaren, cadans volgen, beweging van binnenuit lezen, een tempo dragen

balans voelen — evenwicht aftoetsen, stabiliteit zoeken, kanteling merken, positie ervaren

nabijheid ervaren — afstand lichamenlijk voelen, iets dichtbij laten komen, relatie ervaren, aanwezigheid toelaten

intensiteit voelen — sterkte van een ervaring waarnemen, gradaties onderscheiden, iets laten binnenkomen, een schaal voelen

emotie herkennen — innerlijke beweging voelen, een toestand opmerken, iets dat zich aandient toelaten, zonder te benoemen

grens voelen — een limiet ervaren, een rand herkennen, stoppen of doorgaan aftoetsen, een overgang lichamenlijk begrijpen

Omdat ik niet in mijn eigen geest kan doordringen, wijd ik me weer aan mijn taak als . Terwijl de winter steeds strenger wordt, concentreer ik me op deze activiteit en vergeet, zij het slechts tijdelijk, het gevoel van verlies dat me achtervolgt. Maar hoe meer , hoe meer ik me van mijn hulpeloosheid bewust word. Ik kan er niet achter komen wat betekenen. Ik lees ze zonder er iets van te begrijpen. Wat zich avond na avond aan mijn blik voordoet zijn net . Ik zou evengoed naar het water van de Rivier kunnen staren.

Mijn is verbeterd. Ik heb de techniek onder de knie gekregen en kan een groot aantal . Maar met welk nut? 'Wat is de betekenis van ?' vraag ik aan de Biblio- thecaresse. 'Je hebt gezegd dat het mijn taak is om uit deze . Maar de gaan dwars door me heen, zonder dat ik weet waarom. Ik raak steeds vermoeider.' 'Toch alsof je erdoor geobsedeerd bent. Is dat niet zo?' 'Ik weet het niet,' antwoord ik. 'Dat ik me zo sterk concentreer, komt ook doordat ik het gevoel van leegte wil compenseren. Maar ze heeft gelijk: er is iets in wat me obsedeert. 'Misschien ben jij zelf wel de oorzaak van het probleem,' zegt ze. 'Ben ik de oorzaak van het probleem?' 'Zou je je geest niet moeten **openstellen**? Ik begrijp niet veel van die dingen van de geest, maar misschien sluit je jouw geest wel te veel af. De moeten door jou worden gelezen en jij moet de zoeken.' 'Waarom denk je dat?' 'Dat is . Zoals de vogels in het seizoen wegtrekken naar het zuiden of het noorden, zo moet de , Daarna steekt ze me over de tafel heen haar hand toe en legt die op de mijne. Ze glimlacht. Een glimlach die aan het voorjaar doet denken. 'Open je geest. Je bent geen gevangene. Je bent een vogel in de vlucht die de hemel afspeurt naar ,

fragment met spaties uit Haruki Murakami, *Hard-Boiled Wonderland en het Einde van de Wereld*, 'Droomlezen'

Experimenteren begint waar je het zeker weten loslaat, vaak precies daar waar je merkt dat je te goed weet wat werkt. Wat vertrouwd is, wat reacties oplevert, wat veilig voelt, blijft zich herhalen en lijkt productief, maar ergens onderweg valt er iets stil. De nieuwsgierigheid die het werk ooit in beweging zette, raakt ondergesneeuwd. Experimenteren is wat die routine openbreekt, niet door iets radicaal anders te doen, maar door kleine ingrepen die het vanzelfsprekende **verstoren**.

Het is geen willekeurig proberen, maar een bewuste keuze om niet te volgen wat al werkt. Door te snijden, te verplaatsen, te mengen of te herhalen zet je het werk onder druk. Niet om controle te **verliezen**, maar om te zien wat er gebeurt wanneer die controle even wordt losgelaten. Experimenteren zit zelden in grote gebaren. Het zit in verschuivingen. Iets draaien tot het wringt, iets weglaten waardoor er ruimte ontstaat, iets laten vallen om te zien wat blijft liggen.

Je weet niet waar het zal uitkomen en dat is geen probleem, maar het vertrekpunt. In plaats van vooraf te controleren of iets werkt, laat je het zich tonen in het doen. Dat vraagt uithouden. Niet meteen bijsturen, niet te snel begrijpen, maar kijken wat het werk teruggeeft.

Mislukken laat je dingen zien. **Hapen** dwingt **vertragen**. Wat niet werkt, is een vraag.

MATERIAAL = PROBEREN

INFORMATIE = MISLUKKEN

Josef Albers had Schawinsky zelf leren kennen als een enthousiaste Bauhaus-activist binnen het theater. Toen Albers hem in 1936 aanstelde om tekenen en scenografie te doceren aan Black Mountain College, gaf hij hem de mogelijkheid om zijn experimenten met het podium opnieuw op te nemen en verder te ontwikkelen.

Aan Black Mountain College kon Schawinsky voor het eerst zijn idee realiseren van het podium als een plek én een medium voor creatief leren. Hoewel het college geen ontwerpoppleiding in strikte zin was, vormden kunsteducatie en een open stimulans tot zintuiglijk, concreet experiment de basis van deze op vrijheid gerichte instelling.

Met zijn stage studies wist Schawinsky studenten op een vernieuwende en ongebruikelijke manier aan te zetten tot het verkennen van eigen, gedurfde vormen van expressie — vergelijkbaar met Josef Albers, die al in 1928 in Dessau stelde dat “inventief bouwen en onderzoekend waarnemen” zich ontwikkelen via “onbevooroordeeld experimenteren” en dat een “speelse start moed genereert”.

Waar Albers zijn studenten in de voorbereidende cursus aan het Bauhaus en later aan Black Mountain College bijvoorbeeld liet werken aan ruimtelijke structuren door een vel papier zo eenvoudig mogelijk te **plooien**, zonder hulpmiddelen, nodigde Schawinsky zijn studenten uit om een stap verder te gaan: om met dat geplooid, gerolde of verkreukte papier te **dansen**. Zo ontstond in 1936 de scène “Material Demonstration” in de voorstelling Play, Life, Illusion, die hij samen met zijn studenten ontwikkelde.

vertaald uit Black Mountain College as Multiverse, p 183

“Ik snel naar de oevers van de rivier en bevind me tussen riet en biesen. Ik wrijf wat pigment over dit alles en de wind buigt hun slanke stengels en brengt ze met precisie en zachtheid aan op mijn doek, dat ik zo aanbied aan de trillende natuur: ik verkrijg een plantaardig spoor. Dan begint het te **regenen**; een fijne lenteregen: ik stel mijn doek bloot aan de regen... en ik heb het spoor van de regen — een spoor van een atmosferische gebeurtenis.”

vertaald uit Yves Klein, Selected Writings, 1928-1962, p 61

BALANCEREN

Balanceren is het zoeken naar evenwicht tussen krachten, elementen of spanningen. Het is een onderzoekende handeling waarbij stabiliteit nooit vanzelfsprekend is. Binnen experimenteren betekent balanceren testen wat blijft staan, wat kantelt, wat verschuift. Het is werken met instabiliteit als mogelijkheid. Het woord komt via het Frans balancer van het Latijnse bilanx: weegschaal met twee schalen (bi- en lanx). In de oorsprong ligt het afwegen tussen twee zijden. Balanceren draagt het idee van evenwicht tussen krachten in zich. In essentie is het het zoeken naar evenwicht tussen krachten.

MOGELIJKE RICHTINGEN

gewicht verdelen — massa spreiden, last verplaatsen, een evenwicht zoeken, druk laten circuleren

zwaartepunt zoeken — kern van stabiliteit vinden, waar alles samenkomt bepalen, een middelpunt voelen, balans lokaliseren

spanning opbouwen — krachten laten toenemen, druk verzamelen, een toestand laten oplopen, iets op scherp zetten

instabiliteit testen — grenzen opzoeken, wankelen toelaten, kijken wat blijft staan, risico inzetten

kantelpunt onderzoeken — moment van omslag zoeken, een drempel aftasten, waar iets verandert voelen, een breuk nabij brengen

druk afwegen — krachten vergelijken, belasting verdelen, spanning reguleren, een verhouding bepalen

tegenkracht inzetten — weerstand bieden, iets in evenwicht houden, krachten laten botsen, stabiliteit ondersteunen

verhouding verschuiven — balans verleggen, elementen anders laten wegen, een nieuwe verhouding zoeken, evenwicht herdenken

fragiliteit toelaten — kwetsbaarheid accepteren, iets laten wankelen, niet fixeren, open blijven voor instorting

evenwicht verstoren — balans doorbreken, spanning verhogen, iets uit lijn brengen, beweging activeren

balans herstellen — stabiliteit terugvinden, opnieuw afstemmen, krachten herverdelen, evenwicht zoeken na verstoring

asymmetrie onderzoeken — ongelijkheid laten werken, verschillen toelaten, spanning uit scheefstand halen, balans zonder symmetrie zoeken

steunpunt verplaatsen — basis verschuiven, waar iets rust veranderen, een nieuwe draagkracht zoeken, stabiliteit herdenken

wankelen toelaten — onzekerheid laten bestaan, niet fixeren, beweging laten gebeuren, balans in twijfel houden

BREKEN

is het onderbreken van een bestaande vorm, structuur of verwachting. Het is een ingreep die discontinuïteit introduceert. Binnen experimenteren betekent breken het openen van een mogelijkheid door iets te verstoren. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse brekanq, verwant aan het Oudengelse brecan en het Oudhoogduitse brehhan. In de oorsprong betekent het splijten of in stukken doen gaan. Het draagt zowel de fysieke breuk als de onderbreking in zich. In essentie is het het onderbreken van een continuïteit.

MOGELIJKE RICHTINGEN

vorm splijten — een geheel openen, delen losmaken, een structuur breken, iets in stukken laten gaan

lijn onderbreken — een verloop stoppen, een richting afsnijden, continuïteit doorbreken, een breuk invoeren

patroon verstoren — herhaling doorbreken, regelmaat ontregelen, iets uit ritme halen, variatie toelaten

structuur openbreken — opbouw losmaken, samenhang doorbreken, iets toegankelijk maken, een binnenzijde tonen

verwachting doorbreken — anticipatie verstoren, iets anders laten gebeuren, een gewoonte onderbreken, verrassing toelaten

continuïteit stoppen — een reeks afbreken, een verloop onderbreken, tijd stilzetten, een snede maken

oppervlak scheuren — een huid openen, spanning laten breken, een binnenkant zichtbaar maken, een grens doorbreken

spanning loslaten — opgebouwde kracht laten verdwijnen, druk ontladen, iets laten vallen, een omslag veroorzaken

ritme onderbreken — cadans stoppen, regelmaat doorbreken, een pauze invoeren, een verschuiving laten ontstaan

geheel fragmenteren — een eenheid opdelen, samenhang loslaten, delen afzonderlijk maken, iets uittrekken

grens forceren — limiet overschrijden, weerstand doorbreken, een drempel passeren, iets open duwen

norm doorbreken — verwachting loslaten, regels verlaten, een andere weg openen, afwijking toelaten

materiaal beschadigen — ingrijpen in de materie, iets laten falen, een spoor van breuk tonen, kwetsbaarheid zichtbaar maken

samenhang ontregelen — verbanden verstoren, orde losmaken, structuur laten wankelen, een nieuwe toestand mogelijk maken

MENGEN

is het samenbrengen van verschillende elementen tot een nieuwe samenstelling. Het onderzoekt wat ontstaat wanneer grenzen vervagen. Binnen experimenteren betekent mengen verschillen niet scheiden, maar laten interageren. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse mangjanq, verwant aan het Oudengelse menga en het Oudhoogduitse menga. In de oorsprong verwijst het naar samenvoegen en door elkaar roeren. Het draagt het idee van vermenging en interactie in zich. In essentie is het het samenvoegen van elementen tot een nieuwe samenstelling.

MOGELIJKE RICHTINGEN

materialen combineren —
verschillende stoffen samenbrengen,
eigenschappen laten botsen, iets
nieuws laten ontstaan, materie laten
reageren

kleuren vermengen — tinten laten
overlopen, nuances zoeken, overgang
creëren, een nieuwe kleur laten
ontstaan

media kruisen — technieken
samenbrengen, grenzen tussen
dragers openen, iets tussenin laten
ontstaan, werelden verbinden

lagen overlappen — elementen
stapelen, transparantie laten werken,
diepte creëren, relaties zichtbaar
maken

texturen mengen — oppervlakken
laten samenkomen, contrasten
voelen, materiaal laten spreken, een
tactiele spanning opbouwen

grenzen vervagen — scheidingen
oplossen, overgangen laten ontstaan,
iets niet vastleggen, een zone openen

contrast verzachten — verschillen
laten samenvloeien,

spanning verminderen, harmonie
zoeken, een overgang maken

contrast versterken — verschillen
aanscherpen, spanning verhogen,
tegenstellingen laten spreken,
intensiteit opdrijven

identiteiten vermengen —
eigenschappen laten samenvallen,
iets onbepaald maken, categorieën
openen, een hybride vormen

schaal combineren — groot en
klein samenbrengen, verhoudingen
verschuiven, perspectief openen,
maat laten spreken

tijdslagen mengen — verleden en
heden samenbrengen, momenten
laten overlappen, een gelaagdheid
creëren, tijd laten circuleren

vorm laten overlopen — contouren
verzachten, grenzen openen, iets in
beweging brengen, een overgang
tekenen

hybride creëren — iets nieuws laten
ontstaan, elementen versmelten,
een tussenvorm maken, een andere
logica toelaten

9 kaarten, 54 werkwoorden

= 1296 mogelijke combinaties

= 1296 open instructies

= 1296 × ∞ mogelijke interpretaties

= vrijheid binnen structuur

WAARNEMEN

TEKENEN

VOELEN

MERKEN

SCHRIJVEN

METEN

KARTEREN

NADEREN

REGISTREREN

SITUEREN

EXPERIMENTEREN

BREKEN

SCHALËN

SNIJDEN

STAPELEN

MENGEN

VERMENIGVULDIGEN

VERPLAATSEN

BALANCEREN

TRANSFORMEREN

ABSTRAHEREN

REDUCEREN

STRUCTUREREN

ORDENEN

DELEN

GEOMETRISEREN

UNIFORMISEREN

SAMENVATTEN

SPATIËREN

VERBINDEN

REFLECTEREN

BESCHRIJVEN

BESCHOUWEN

BEVRAGEN

CONTEXTUALISEREN

POSITIONEREN

SPIEGELEN

HERKADEREN

RELATEREN

VERMOEDEN

COMMUNICEREN

TONEN

INSTALLEREN

PERFORMEN

CIRCULEREN

PUBLICEREN

NARRATIVEREN

BETITELN

UITNODIGEN

ADRESSEREN

WEERSTAND

VERSTOREN

HAPEREN

SPLITSN

OMKEREN

VERTRAGEN

VASTLOPEN

WEIGEREN

FORCEREN

LOSLATEN

*“Voor mijn volgende schilderij wil ik het volledige oppervlak van Frankrijk als doek nemen. Dit schilderij zal “De Blauwe Revolutie” heten. Niet het feit dat ik de macht in Frankrijk overneem interesseert mij, maar eerder de mogelijkheid om op mijn nieuwe manier een monochroom schilderij te **creëren**: “De Verfijning van de Gevoeligheid”.”*

vertaald uit Yves Klein, Selected Writings, 1928-1962, p 43

*“Wanneer we heel dichtbij kijken, kan het kleine **aanvoelen** als iets groots en veraf, door deze microscoop lijken het wel planeten.”*

“Mag ik eens kijken?”

fragment uit de klas

*De mens zal zich in de ogen van Constant **ontwikkelen** tot een ‘homo ludens’, een spelende mens, creatief, vrij van werk en vrij van grenzen. Boven de bestaande steden worden nieuwe leefomgevingen gecreëerd waar iedereen vrij is om te gaan en staan waar hij wil. New Babylon ligt als vorm echter niet vast, Constant deed slechts suggesties voor de manier waarop de nieuwe wereld ingericht kan worden. Het is aan de mens om New Babylon creatief vorm te geven, afhankelijk van de behoeftes die er zijn.*

“Alles moet mogelijk blijven, alles moet kunnen gebeuren, de omgeving wordt gecreëerd door de activiteiten van het leven en niet andersom”.

vertaald uit Museumtekst, Constant – New Babylon, Aan ons de vrijheid, Kunstmuseum Den Haag, 28/05/2016 - 25/09/2016, Constant Nieuwenhuys (1920 – 2005)

SCHALEN *is het veranderen van maat. Het onderzoekt wat gebeurt wanneer iets groter of kleiner wordt gemaakt. Binnen experimenteren betekent schalen het verschuiven van verhoudingen om nieuwe betekenis zichtbaar te maken. Het woord is afgeleid van schaal, verwant aan Oudgermaanse vormen die kom, omhulsel of maat aanduiden, en aan het Latijnse scala: ladder. Het kreeg later de betekenis van maatverhouding. Schalen verwijst naar het aanpassen van maat en verhouding. In essentie is het het wijzigen van maat.*

MOGELIJKE RICHTINGEN

vergroten — iets laten toenemen, een vorm uitbreiden, impact vergroten, aanwezigheid versterken

verkleinen — iets reduceren, maat terugbrengen, concentratie verhogen, een vorm intenser maken

uitvergroten — detail benadrukken, iets centraal zetten, een element laten domineren, aandacht richten

miniaturiseren — iets verkleinen tot het kleine, nabijheid vergroten, aandacht verscherpen, een wereld condenser

verhouding wijzigen — delen anders tot elkaar laten staan, balans verschuiven, iets herlezen, een nieuwe maat zoeken

proportie herzien — maat opnieuw afwegen, verhoudingen corrigeren, iets laten kloppen, een andere balans vinden

schaal verdraaien — verwachte maat verstoren, iets uit verhouding brengen, vervreemding creëren, perceptie openen

detail uitvergroten — inzoomen op het kleine, nuance zichtbaar maken, aandacht richten, een fragment laten spreken

fragment vergroten — een deel losmaken en versterken, iets uit het geheel halen, focus verleggen, betekenis verschuiven

afstand veranderen — nabij en ver herschikken, ruimte anders laten werken, relatie verschuiven, positie herdenken

perspectief vervormen — blikpunt veranderen, verhoudingen anders laten verschijnen, ruimte herdenken, een nieuwe kijk openen

intensiteit vergroten — kracht opdrijven, ervaring versterken, iets laten doorwerken, aanwezigheid verhogen

tempo versnellen — beweging opdrijven, tijd comprimeren, iets laten versnellen, dynamiek verhogen

tempo vertragen — tijd uitrekken, aandacht verdiepen, iets laten duren, aanwezigheid versterken

SNIJDEN is een gerichte ingreep in materiaal of structuur. Het is een handeling die scheidt, opent of afbakent. Binnen experimenteren betekent snijden bewust ingrijpen om een nieuwe vorm, grens of opening te creëren. Het is preciezer dan breken, minder abrupt, maar even bepalend. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *snīpaną*, verwant aan het Oudengelse *snīðan* en het Oudhoogduitse *snīdan*. In de oorsprong verwijst het naar het doorsnijden of inkerven met een scherp instrument. Het draagt het idee van gerichte scheiding en afbakening in zich. In essentie is het het maken van een gerichte scheiding.

MOGELIJKE RICHTINGEN

doorsnijden — een geheel doorkruisen, delen scheiden, een lijn afdwingen, een duidelijke ingreep maken

uitsnede maken — een fragment kiezen, iets uit het geheel halen, kaderen door te verwijderen, focus aanbrengen

inkerven — een spoor in het oppervlak zetten, iets markeren, een blijvende lijn maken, een teken inschrijven

lijn trekken — een grens bepalen, een richting vastleggen, iets afbakenen, een scheiding zichtbaar maken

vorm afbakenen — binnen en buiten scheiden, een contour scherpstellen, een figuur isoleren, duidelijkheid creëren

opening creëren — een binnenzijde zichtbaar maken, iets toegankelijk maken, een doorgang snijden, ruimte openen

grens markeren — een rand zichtbaar maken, een limiet aangeven, een overgang scherpstellen, een drempel definiëren

segmenteren — opdelen in delen, structuur zichtbaar maken, een geheel organiseren, een ordening aanbrengen

isoleren — iets losmaken van zijn context, focus verscherpen, een element afzonderen, aandacht richten

detail uitsnijden — inzoomen door te verwijderen, een fragment laten spreken, precisie aanbrengen, aandacht concentreren

oppervlak openen — een huid doorbreken, binnen en buiten verbinden, een laag zichtbaar maken, diepte tonen

structuur ontleden — opbouw zichtbaar maken, delen analyseren door te scheiden, een geheel uit elkaar halen, inzicht creëren

materiaal reduceren — wegnemen wat overbodig is, vereenvoudigen door snijden, essentie blootleggen, vorm zuiveren

verbinding doorsnijden — relaties verbreken, iets losmaken, samenhang onderbreken, een nieuwe situatie openen

STAPELEN is het boven of op elkaar plaatsen van elementen. Het onderzoekt hoe betekenis verandert door opeenhoping. Binnen experimenteren betekent stapelen herhaling en accumulatie inzetten om volume, gewicht of spanning te creëren. Het woord is afgeleid van stapel, teruggaand op het Oudnederlandse *stapel* en het Proto-Germaanse *stapulaz*: paal, opstapeling. In de oorsprong ligt het opeenplaatsen van objecten. Het draagt het idee van opbouw en accumulatie in zich. In essentie is het het op elkaar plaatsen van elementen.

MOGELIJKE RICHTINGEN

lagen opbouwen — elementen boven elkaar plaatsen, een opbouw creëren, diepte laten ontstaan, een structuur laten groeien

elementen opstapelen — herhalen en toevoegen, massa verzamelen, iets laten toenemen, een opeenhoping maken

herhalen — hetzelfde terugbrengen, ritme opbouwen, variatie binnen herhaling zoeken, een cadans laten ontstaan

accumuleren — blijven toevoegen, een geheel laten groeien, intensiteit opbouwen, iets laten verdichten

volume vergroten — ruimte innemen, een vorm laten uitzetten, aanwezigheid versterken, massa zichtbaar maken

hoogte creëren — verticaal werken, omhoog bouwen, een richting bepalen, een spanning naar boven maken

dichtheid verhogen — elementen dichter brengen, ruimte vullen, compactheid creëren

ritme stapelen — herhaling opbouwen in lagen, een patroon laten groeien, cadans versterken, een structuur laten pulseren

transparantie overlappen — lagen door elkaar laten werken, zichtbaarheid laten variëren, diepte creëren, relaties tonen

structuur bouwen — een geheel opzetten, onderdelen samenbrengen, een systeem laten ontstaan, orde aanbrengen

balans testen — stabiliteit aftoetsen, wankelen toelaten, kijken wat blijft staan, evenwicht zoeken

instabiliteit opzoeken — spanning verhogen, grenzen verkennen, risico toelaten, een kantelpunt benaderen

systeem opbouwen — onderdelen organiseren, samenhang creëren, een logica laten ontstaan, een geheel structureren

TRANSFORMEREN

is het omvormen van iets naar een andere toestand. Het onderzoekt hoe een element van identiteit kan veranderen. Binnen experimenteren betekent transformeren een bestaand gegeven niet vervangen, maar herwerken tot iets anders. Het woord komt via het Frans transformer van het Latijnse transformare: trans (over, heen) en formare (vormen). In de oorsprong ligt het veranderen van vorm, een overgang van de ene toestand naar de andere. Het draagt het idee van gedaantewisseling in zich. In essentie is het het veranderen van vorm of toestand.

MOGELIJKE RICHTINGEN

omvormen — een bestaande vorm herwerken, iets anders laten worden, een nieuwe gedaante geven, verandering doorvoeren

vervormen — afwijken van de oorspronkelijke vorm, iets laten verschuiven, spanning introduceren, een andere lezing openen

herstructureren — opbouw wijzigen, delen herschikken, een nieuwe ordening maken, samenhang herdenken

vertalen — iets omzetten naar een andere vorm, betekenis verplaatsen, een equivalent zoeken, een overgang maken

materiaal wijzigen — eigenschappen veranderen, iets anders laten gedragen, materie aanpassen, een nieuwe kwaliteit introduceren

functie veranderen — gebruik herdenken, iets anders laten doen, betekenis via gebruik verschuiven, een rol omkeren

identiteit herdefiniëren — opnieuw bepalen wat iets is, grenzen verleggen, een andere positie innemen, een nieuwe toestand aannemen

toestand veranderen — van het ene naar het andere overgaan, een proces doorlopen, iets laten evolueren, verandering zichtbaar maken

medium wisselen — van drager veranderen, iets vertalen naar een ander materiaal, een nieuwe vorm zoeken, een andere taal inzetten

schaal aanpassen — maat wijzigen, verhoudingen verschuiven, impact veranderen, een andere leesbaarheid creëren

proces omkeren — richting veranderen, oorzaak en gevolg herdenken, iets teruggedraaien, een andere logica introduceren

residu hergebruiken — restmateriaal inzetten, iets opnieuw gebruiken, betekenis opnieuw activeren, een nieuwe cyclus starten

*“In het begin dacht ik dat **poseren** zoiets was als naar de kapper gaan, maar inmiddels is het iets veel intenser gebleken. Het is een volstrekt unieke ervaring, omdat het model - ik dus - een mysterie is geworden, een raadsel dat moet worden opgelost.”*

citaat uit Martin Gayford, Man met Blauwe Sjaal, p 43

In die zin wordt een opdracht geen middel om tot een resultaat te komen, maar een aanleiding om een proces op gang te brengen. Een ontsteking eerder dan een instructie. Iets dat begint te werken zonder dat het volledig onder controle is. Waarin ruimte blijft voor toeval, voor verschuiving, voor wat zich niet onmiddellijk laat begrijpen.

meer > p 57

“I take a piece of wood I’ve found, then I change it just enough so it turns into something different.”

Citaat van Alexander Calder

VERMENIGVULDIGEN

is het herhalen of uitbreiden van een element zodat het in aantal toeneemt. Het onderzoekt wat gebeurt wanneer iets zich verspreidt of herhaald wordt. Binnen experimenteren betekent vermenigvuldigen een enkel element niet als uniek beschouwen, maar als reproduceerbaar. Het woord is samengesteld uit menigvuldig, teruggaand op het Middelnederlandse menichvoldich: veel en -voudig. In de oorsprong verwijst het naar het meermaals maken, het doen toenemen in aantal. Het draagt het idee van herhaling en uitbreiding in zich. In essentie is het het vergroten van aantal door herhaling.

MOGELIJKE RICHTINGEN

kopiëren — een vorm hernemen, iets identiek overzetten, een spoor herhalen, een basis dupliceren

repliceren — exact herhalen, een structuur opnieuw maken, iets reproduceerbaar maken, consistentie onderzoeken

herhalen — hetzelfde terugbrengen, ritme laten ontstaan, een element laten terugkeren, een cadans opbouwen

serie maken — meerdere versies naast elkaar plaatsen, variaties tonen, een reeks opbouwen, verschil binnen herhaling zien

patroon uitbreiden — een structuur verderzetten, herhaling vergroten, iets laten groeien, een systeem ontwikkelen

verspreiden — een element laten uitwaaiëren, ruimte vullen, iets laten circuleren, aanwezigheid vergroten

fragment vermenigvuldigen — een deel herhalen, iets uitvergroten door herhaling, focus versterken, een element laten domineren

variatie herhalen — verschillen binnen herhaling toelaten, nuances ontwikkelen, iets telkens anders laten terugkeren, een reeks verdiepen

moduleren — kleine verschuivingen aanbrengen, een basis aanpassen, gradaties ontwikkelen, een ritme verfijnen

ritme opbouwen — herhaling structureren, cadans ontwikkelen, regelmaat laten spreken, een tijdsstructuur maken

identiek reproduceren — exact kopiëren, verschillen uitsluiten, uniformiteit onderzoeken, precisie testen

licht variëren — minimale afwijkingen toelaten, verschil zichtbaar maken, herhaling openbreken, nuance introduceren

prolifereren — snel uitbreiden, overvloed creëren, iets laten woekeren, een veld laten vullen

accumuleren — blijven toevoegen, hoeveelheid laten toenemen, intensiteit opbouwen, een massa vormen

JCM: Kan je iets vertellen over je performances voor de camera, wat je “opgezette situaties” noemt?

KT: Iedereen heeft zijn eigen dagelijkse handelingen, zoals een kop koffie drinken voor het werk; we noemen dat ook onze “dagelijkse routine”. We leven ons leven door die routines elke dag opnieuw te herhalen, en daardoor beginnen we te vergeten wat we uit gewoonte doen. Ons bewustzijn lijkt zich niet echt te bekommeren om hoe we handelen. Ik denk graag dat we net vlot kunnen leven dankzij wat ik de “onbeleefdheid van ons bewustzijn” noem. Als we ons van elke handeling volledig bewust zouden zijn, zouden we niet vooruit geraken. Die onbeleefdheid is dus soms nodig, ze kan zelfs een vorm van prikkeling creëren. Mijn idee van “opgezette situaties” is een manier om het bewustzijn van die dagelijkse routines vast te houden. Ik zet een specifieke situatie op voor deelnemers en laat het resultaat open. Die situaties vertrekken vaak vanuit één eenvoudige zin, een paar regels of instructies. Een voorbeeld: “vijf dichters **schrijven** samen één gedicht” — dat is de regel. Voor de rest kunnen ze zelf beslissen, zelfs als ze tijdens het proces afwijken van het oorspronkelijke idee. “Een gedicht over het delen van een gebeurtenis met anderen” is een ander voorbeeld, waarbij twee zinnen worden meegegeven aan de deelnemende dichters. Het samenwerken maakt de deelnemers sterk bewust van wat ze maken en brengt naar boven wat normaal onbewust blijft. Voor mij is dit een manier om de dagelijkse routine te doorbreken.

JCM: Wat is het verschil tussen een knipbeurt door drie kappers tegelijk (eerste poging) en één door negen kappers tegelijk (tweede poging)? Hadden ze dezelfde doelstellingen? Waarom was het nodig om hetzelfde project opnieuw te doen?

KT: Elke poging vertrok vanuit hetzelfde idee — meerdere kappers die tegelijk het haar van een model knippen — maar elke uitvoering leidde tot andere resultaten. Wat het project beïnvloedde waren onder meer de verschillende locaties, Toronto en San Francisco, de tijdstippen waarop het plaatsvond en de deelnemers die betrokken waren. De manier waarop elke situatie georganiseerd werd, zorgde telkens voor andere uitkomsten. Elke poging lijkt dus op de vorige, maar met kleine verschuivingen. Door het woord “poging” in de titel op te nemen, geef ik aan dat elk resultaat — elke video — slechts één “staal” is van meerdere mogelijke uitkomsten van hetzelfde idee. Twee pogingen tonen twee mogelijkheden, en beide zijn unieke “stalen”. Op die manier wilde ik een beeld **schetsen** van de veelheid aan handelingen die kunnen ontstaan vanuit één enkel vertrekpunt.

fragment uit Interview met beeldend kunstenaar Koki Tanaka
vertaald uit Abstract Speaking, Koki Tanaka, p 173

VERPLAATSEN

is het veranderen van positie of context. Het onderzoekt wat verschuift wanneer iets uit zijn oorspronkelijke omgeving wordt gehaald. Binnen experimenteren betekent verplaatsen betekenis testen door ligging te wijzigen. Het woord is samengesteld uit ver- (beweging, verandering) en plaatsen, verwant aan het Latijnse *platea* via het Oudfrans *place*. In de oorsprong verwijst het naar ergens anders neerzetten. Het draagt het idee van verschuiving en herpositionering in zich. In essentie is het het veranderen van plaats.

MOGELIJKE RICHTINGEN

positie wijzigen — iets anders neerzetten, een plek herdenken, een verhouding verschuiven, een nieuwe situering zoeken

context veranderen — een andere omgeving kiezen, betekenis laten kantelen, iets elders laten functioneren, een nieuw veld openen

object verplaatsen — fysiek verschuiven, een element ergens anders brengen, nabijheid veranderen, een nieuwe relatie maken

perspectief verschuiven — van standpunt veranderen, anders kijken, een andere lezing toelaten, positie herdenken

element herpositioneren — onderdelen anders plaatsen, relaties herschikken, een nieuwe ordening maken, samenhang veranderen

ruimte herordenen — elementen herschikken in ruimte, een structuur aanpassen, een veld reorganiseren, verhoudingen wijzigen

schaal verleggen — maat veranderen door plaatsing, nabij en ver herdenken, impact verschuiven, een andere leesbaarheid creëren

betekenis verschuiven — interpretatie laten veranderen, context laten spreken, iets anders laten lezen, een nieuwe betekenis openen

functie wijzigen — gebruik veranderen door plaatsing, iets anders laten doen, een rol verschuiven, betekenis via gebruik aanpassen

grens overschrijden — een limiet passeren, iets buiten zijn zone brengen, een overgang maken, een drempel verleggen

centrum verleggen — focuspunt verschuiven, een kern herdefiniëren, aandacht verplaatsen, een nieuwe balans zoeken

focus verplaatsen — aandacht ergens anders leggen, prioriteit wijzigen, iets anders centraal zetten, blik heroriënteren

materiaal herplaatsen — materie opnieuw positioneren, een element verleggen, een nieuwe relatie laten ontstaan, structuur aanpassen

richting veranderen — een andere koers nemen, oriëntatie herdenken, iets laten draaien, een nieuwe weg openen

*Ik bevind me op een kantelpunt. Enerzijds ervaar ik de noodzaak van een duidelijke ordening, zeker binnen een onderwijscontext. Anderzijds groeit het **vermoeden** dat onderzoek zich niet laat vatten in een vooraf vastgelegde sequentie. Dat onderzoek eerder ontstaat in verschuivingen, in onverwachte overgangen, in wat gebeurt wanneer een student zelf een andere beweging maakt dan voorzien. Deze tekst vertrekt precies vanuit die spanning. Ze stelt niet voor om de creatiecyclus los te laten, maar om haar te bevragen. Niet als vast model, maar als een voorlopig kader dat mogelijk kan worden opengebroken. De vraag is niet of de cyclus moet blijven bestaan, maar hoe ze kan functioneren zonder onderzoek te reduceren tot een traject dat telkens hetzelfde rondje draait. Wat volgt, onderzoekt hoe deze cyclus kan worden hergedacht als een open veld, en welke vormen van structuur nodig zijn om die openheid werkbaar te maken, zowel voor studenten als voor mezelf als leerkracht.*

*“Ik ben mijn bibliotheek aan het **uitpakken**. Ja, dat ben ik. De boeken staan nog niet in de rekken, nog niet aangeraakt door de zachte verveling van orde. Ik kan nog niet langs hun rijen marcheren om ze te inspecteren voor een welwillend publiek. Dat hoef je ook niet te vrezen.*

In plaats daarvan nodig ik je uit om mij te vergezellen in de wanorde van opengebroken kisten, in lucht verzadigd met houtstof, op een vloer bedekt met gescheurd papier, tussen stapels boeken die na twee jaar duisternis opnieuw het daglicht zien.

Zodat je samen met mij iets kan delen van de stemming die deze boeken oproepen bij een echte verzamelaar — het is zeker geen elegische stemming, maar eerder een van verwachting.”

Walter Benjamin, ‘Unpacking My Library. A Talk About Book Collecting’ (1931)

*“Vuur fascineert me, omdat het het geheugen
van de natuur vertegenwoordigt.*

*Vuur kan zichzelf **tegenspreken**; het is
tegelijk een universeel principe van expressie.
Het staat voor rechtvaardigheid en geweld,
voor warmte en marteling; het is een
menselijk-sociaal fenomeen in een wilde en
pure staat.”*

Yves Klein, Yves Klein "Come with me into the void.", p 162

*wat doet een werkwoord wanneer het
in relatie komt te staan tot een ander
werkwoord?*

Richard Serra, Verb List (1967–68)

to roll	to suspend	to join
to crease	to spread	to match
to fold	to hang	to laminate
to store	to collect	to bond
to bend	of tension	to hinge
to shorten	of gravity	to mark
to twist	of entropy	to expand
to dapple	of nature	to dilute
to crumple	of grouping	to light
to shave	of layering	to modulate
to tear	of felting	to distill
to chip	to grasp	of waves
to split	to tighten	of electromagnetic
to cut	to bundle	of inertia
to sever	to heap	of ionization
to drop	to gather	of polarization
to remove	to scatter	of refraction
to simplify	to arrange	of tides
to disarrange	to repair	of equilibrium
to open	to discard	of symmetry
to mix	to pair	of friction
to splash	to distribute	to stretch
to knot	to surfeit	to bounce
to spill	to compliment	to erase
to droop	to enclose	to spray
to curve	to surround	to systematize
to lift	to encircle	to refer
to inlay	to hole	to force
to impress	to cover	of mapping
to smear	to wrap	of location
to rotate	to dig	of context
to swirl	to tie	of time
to support	to bind	of carbonization
to hook	to weave	to continue

Abstraheren begint wanneer je beslist om niet alles mee te nemen. Niet omdat details onbelangrijk zijn, maar omdat te veel tegelijk het zicht vertroebelt. Door weg te laten, te vereenvoudigen of te **herordenen** ontstaat er ruimte. Wat eerst een massa was, wordt hanteerbaar. Wat verdwijnt, maakt zichtbaar wat blijft.

Binnen deze pijler gaat het om **kiezen**. Abstraheren vraagt dat je zegt: dit krijgt aandacht, dat laat ik los. Die keuze is geen technische ingreep, maar een inhoudelijke houding. Door te reduceren, te structureren of te groeperen verschuift de betekenis van het werk. Weglaten wordt betekenis: wat je niet toont, weegt soms even zwaar als wat je wel toont.

Abstraheren werkt niet in één keer. Het is een traag proces van proberen, terugnemen en opnieuw beslissen. Je schuift elementen samen, zet ze uit elkaar, kantelt het geheel en kijkt opnieuw. Gaandeweg ontstaat er een ordening die niet neutraal is, maar gekozen. Keuze wordt structuur: de manier waarop dingen samenkomen of gescheiden blijven, bepaalt hoe het werk gelezen kan worden.

Abstraheren is zo geen afstand nemen om te vereenvoudigen tot iets banaals, maar om helderheid te creëren. Het helpt je om patronen te zien, verbanden te leggen en richting te geven zonder alles vast te leggen. Wat overblijft, is geen samenvatting, maar een geconcentreerde vorm waarin het werk kan ademen en verder kan groeien.

weglaten = keuze = structuur

“Moet dit af zijn?”

“Wat betekent af?”

“Dat ik weet wat het is.”

“Misschien hoeft dat nog niet.”

fragment uit de klas

De bol is een driedimensionale geometrische vorm die bestaat uit alle punten in de ruimte die zich op gelijke afstand bevinden van één centraal punt. Deze afstand wordt de straal genoemd. De bol wordt beschouwd als een van de meest symmetrische en regelmatige vormen in de meetkunde. Een bijzonder kenmerk van de bol is dat zij rotatiesymmetrisch in alle richtingen is. Dit betekent dat de vorm, ongeacht de kijkhoek of oriëntatie, steeds hetzelfde blijft. In tegenstelling tot veel andere vormen heeft de bol geen voorkeursrichting, geen vlakken en geen hoeken. Vanuit elk standpunt verschijnt zij als een cirkel in projectie, waardoor haar visuele verschijningsvorm consistent blijft, zowel van dichtbij als van veraf.

*Door deze eigenschappen wordt de bol vaak gezien als een ideale of perfecte vorm binnen zowel de wiskunde als de filosofie. In de klassieke oudheid, onder meer bij Plato, werd de bol geassocieerd met harmonie, volledigheid en evenwicht. Ook in de natuur komt de bolvorm frequent voor, bijvoorbeeld bij druppels, planeten en cellen, waar ze ontstaat als gevolg van krachten die **streven** naar een minimale oppervlakte bij een gegeven volume.*

meer > p 54

DELEN *is het opsplitsen van een geheel in onderdelen om structuur zichtbaar te maken. Het is een manier om complexiteit hanteerbaar te maken. Binnen abstraheren betekent delen niet vernietigen, maar onderscheiden. Door te delen wordt het mogelijk om relaties, verschillen en hiërarchieën te zien. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *dailjaną*, verwant aan het Oudengelse *dælan* en het Oudhoogduitse *teilen*. In de oorsprong betekent het verdelen of opsplitsen. Het draagt zowel scheiding als verdeling in zich. In essentie is het het opsplitsen van een geheel in onderdelen.*

MOGELIJKE RICHTINGEN

opsplitsen — een geheel uiteenhalen, delen zichtbaar maken, structuur openen, overzicht creëren

fragmenteren — iets in stukken opdelen, samenhang loslaten, delen afzonderlijk laten bestaan, complexiteit ontleden

segmenteren — opdelen in afgebakende delen, structuur aanbrengen, een geheel organiseren, ordening zichtbaar maken

verdelen — onderdelen toewijzen, iets spreiden, een geheel herverdelen, balans zoeken tussen delen

onderscheiden — verschillen zichtbaar maken, iets apart zien, nuance herkennen, een onderscheid aanbrengen

categorieën maken — groeperen op basis van kenmerken, ordenen, verbanden leggen, een systeem opbouwen

scheiding aanbrengen — grenzen trekken, binnen en buiten definiëren, een onderscheid scherpstellen, iets afbakenen

lagen uit elkaar halen — opbouw ontleden, niveaus onderscheiden, diepte zichtbaar maken, een structuur lezen

componenten isoleren — onderdelen losmaken, focus aanbrengen, iets afzonderlijk bekijken, aandacht richten

hiërarchie bepalen — rangorde aanbrengen, hoofd- en bijzaak zien, prioriteit bepalen, structuur ordenen

delen herschikken — onderdelen opnieuw ordenen, relaties verschuiven, een nieuwe structuur maken, samenhang herdenken

verhouding analyseren — delen tot elkaar lezen, balans onderzoeken, relaties zichtbaar maken, structuur begrijpen

grenzen definiëren — limieten vaststellen, een afbakening maken, een rand bepalen, een geheel kaderen

GEOMETRISEREN *is het herleiden van vormen tot hun ruimtelijke basisstructuur. Het is een manier om complexiteit terug te brengen tot lijnen, vlakken, volumes en verhoudingen. Binnen abstraheren betekent geometriseren het zichtbare ontdoen van detail en denken in constructie. Het verschuift de aandacht van wat iets voorstelt naar hoe het is opgebouwd. Het woord is afgeleid van geometrie, via het Latijnse *geometria* uit het Oudgriekse *geōmetria*: *gē* (aarde) en *metron* (maat). Oorspronkelijk betekende het het meten van land. In de oorsprong ligt het structureren van ruimte via maat. In essentie is het het herleiden van vorm tot maat en structuur.*

MOGELIJKE RICHTINGEN

vorm vereenvoudigen — detail weglaten, reduceren tot essentie, helder maken, een basisvorm zichtbaar maken

contour abstraheren — de omtrek herdenken, lijn losmaken van detail, vorm herleiden, een grens vereenvoudigen

volume reduceren — massa terugbrengen, vorm herleiden tot blokken, eenvoud zoeken, een ruimtelijke kern vinden

lijn isoleren — een richting losmaken, structuur zichtbaar maken, een spoor benadrukken, een basislijn laten spreken

vlak construeren — een oppervlak opbouwen, vorm in vlakken denken, structuur organiseren, een ordening maken

perspectief vereenvoudigen — diepte herleiden, ruimte helder maken, standpunt reduceren, een leesbare constructie maken

proportie analyseren — verhoudingen aflezen, maat onderzoeken, delen tot elkaar zien, een structuur begrijpen

raster toepassen — ordening aanbrengen, ruimte opdelen, een systeem leggen, structuur zichtbaar maken

symmetrie zoeken — evenwicht in vorm vinden, spiegeling toepassen, balans creëren, een ordening herkennen

assen bepalen — richtingen vastleggen, een structuur organiseren, oriëntatie geven, een skelet zichtbaar maken

structuur zichtbaar maken — onderliggende opbouw tonen, vorm ontleden, samenhang laten verschijnen, een constructie lezen

vorm ontleden — een geheel uiteennemen, basisvormen herkennen, opbouw analyseren, structuur begrijpen

maat vastleggen — verhoudingen bepalen, schaal definiëren, een referentie kiezen, structuur stabiliseren

ruimtelijk ordenen — elementen in ruimte plaatsen, verhoudingen organiseren, een veld structureren, samenhang creëren

ORDENEN *is het aanbrengen van structuur in een veelheid aan elementen. Het is een manier om relaties zichtbaar te maken door elementen te rangschikken volgens een principe. Binnen abstraheren betekent ordenen chaos terugbrengen tot leesbaarheid. Het gaat niet om versimpelen, maar om het zichtbaar maken van onderliggende samenhang. Het woord is afgeleid van orde, via het Latijnse ordo: rij, reeks, rang. In de oorsprong verwijst het naar een geordende opeenvolging of hiërarchische structuur. Het draagt het idee van rangschikking en systematiek in zich. In essentie is het het rangschikken van elementen volgens een principe.*

MOGELIJKE RICHTINGEN

rangschikken — elementen in een volgorde plaatsen, overzicht creëren, een lijn aanbrengen, structuur zichtbaar maken

sorteren — scheiden op basis van kenmerken, orde brengen, verschillen organiseren, een systeem laten ontstaan

groeperen — elementen samenbrengen, verbanden tonen, clusters vormen, samenhang zichtbaar maken

classificeren — indelen volgens regels, categorieën vormen, een systeem opbouwen, structuur definiëren

categoriseren — benoemen en ordenen, verschillen structureren, een kader maken, betekenis organiseren

hiërarchie bepalen — rangorde aanbrengen, hoofd en bijzaak onderscheiden, prioriteit zichtbaar maken, structuur verdiepen

volgorde aanbrengen — een reeks opbouwen, tijd of ruimte ordenen, een richting geven, leesbaarheid

creëren
systeem bouwen — een logica ontwikkelen, relaties organiseren, een geheel structureren, samenhang laten ontstaan

structuur aanbrengen — opbouw zichtbaar maken, elementen organiseren, een kader creëren, orde introduceren

onderdelen herpositioneren — elementen anders plaatsen, relaties verschuiven, een nieuwe ordening maken, samenhang herdenken

relaties ordenen — verbindingen structureren, verhoudingen helder maken, een netwerk organiseren, samenhang versterken

schema opbouwen — overzicht creëren, informatie structureren, een visuele ordening maken, relaties zichtbaar maken

netwerk structureren — verbindingen organiseren, een geheel in kaart brengen, relaties zichtbaar maken, samenhang ordenen

De cyclus bood mij structuur waar die voordien ontbrak. Ze gaf taal aan processen die anders moeilijk te benoemen waren en hielp mij om lessen, jaarplannen en graadsplannen op te bouwen zonder te vervallen in opdrachtgericht werken. Binnen de lespraktijk werd de cyclus aanvankelijk opgevat als een circulair verloop: studenten starten bij waarnemen, gaan over naar experimenteren, vervolgens naar abstraheren, reflecteren en communiceren, om daarna opnieuw te beginnen. Die volgorde werkt. Ze biedt rust, herkenbaarheid en een duidelijk beginpunt. Zeker voor studenten die niet gewend zijn om onderzoek te doen, blijkt deze lineaire beweging hanteerbaar. Ze geeft richting zonder het resultaat vast te leggen. Tegelijk begon ik me af te vragen wat deze volgorde precies doet. Niet in theorie, maar in de praktijk. Ik merkte dat studenten soms al reflecteerden nog voor ze bewust experimenteerden, dat communicatie soms het startpunt werd van een nieuw onderzoek, dat abstraheren niet noodzakelijk volgt op waarnemen, maar het soms ook voorafgaat. De cyclus draaide wel, maar niet altijd zoals ze bedoeld was. Langzaam begon het beeld van de cirkel te knellen. Ik begon te vermoeden dat de kracht van de creatiecyclus misschien niet ligt in de volgorde, maar in de aanwezigheid van de pijlers zelf. Dat ze minder functioneren als opeenvolgende stappen, en meer als een speelveld waarin studenten zich kunnen verplaatsen. Kruislingse bewegingen maken, terugkeren, overslaan, combineren. Die gedachte staat echter op gespannen voet met hoe ik momenteel werk. Mijn jaarplan is opgebouwd rond tijdelijke focusmomenten: twee maanden waarnemen, vervolgens experimenteren, daarna abstraheren, reflecteren en communiceren. Ook het graadsplan volgt een opbouw waarbij bepaalde pijlers meer nadruk krijgen in bepaalde jaren. Dat systeem werkt. Het biedt structuur op lange termijn en voorkomt dat alles tegelijk openligt. De vraag die zich hier stelt, is dus niet of deze opbouw fout is, maar of ze volledig is.

REDUCEREN is het terugbrengen van een geheel tot zijn essentiële elementen. Het is een manier om overbodige informatie weg te laten zodat de kern zichtbaar wordt. Binnen abstraheren betekent reduceren vereenvoudigen zonder te verarmen. Het vraagt om keuzes maken, schrappen en concentreren. Het woord komt via het Latijnse *reducere*: *re-* (terug) en *ducere* (leiden). In de oorsprong betekent het terugleiden of terugbrengen. Het draagt het idee van herleiding tot een meer fundamentele vorm in zich. In essentie is het het terugbrengen tot de kern.

MOGELIJKE RICHTINGEN

vereenvoudigen — complexiteit terugbrengen, helder maken, ruis verminderen, een leesbare vorm creëren

schrappen — wegnemen wat niet nodig is, keuzes maken, iets uitdunnen, focus aanscherpen

minimaliseren — tot het minimum herleiden, beperken, reduceren tot het noodzakelijke, een sobere vorm vinden

essentie zoeken — de kern benaderen, het belangrijkste isoleren, betekenis concentreren, richting bepalen

detail weglaten — bijzaken verwijderen, aandacht verschuiven, een vorm openen, ruimte laten ontstaan

concentreren — elementen samenbrengen, focus versterken, intensiteit verhogen, een kern verdichten

herleiden — terugbrengen tot basis, structuur zichtbaar maken, iets reduceren tot fundament, een oorsprong zoeken

abstraheren — loskomen van het concrete, reduceren tot structuur, vorm herdenken, betekenis openen

distilleren — zuiveren door selectie, essentie extraheren, verfijnen, iets helder maken

samendrukken — ruimte verkleinen, informatie comprimeren, iets dichter maken, intensiteit verhogen

kern isoleren — het centrale losmaken, focus leggen, iets afzonderlijk bekijken, betekenis scherpstellen

complexiteit verminderen — structuur vereenvoudigen, relaties ordenen, iets leesbaar maken, helderheid creëren

vorm versimpelen — overbodige elementen weglaten, vorm terugbrengen, een basis zichtbaar maken, helderheid zoeken

informatie filteren — selecteren wat blijft, ruis verwijderen, betekenis laten doorkomen, een keuze maken

In mijn zoektocht naar houvast baseerde ik mij op het raamwerk van Kunstig Competent. Niet als checklist, maar als een visie die kunstonderwijs begrijpt als een proces van waarnemen, handelen, reflecteren en communiceren. Vanuit die visie ontwikkelde ik de creatiecyclus met vijf pijlers: waarnemen, experimenteren, abstraheren, reflecteren en communiceren.

Deze cyclus gaf structuur waar die voordien ontbrak. Ze bood taal voor processen die moeilijk te benoemen zijn en hielp mij om lessen en plannen op te bouwen zonder te vervallen in opdrachtgericht werken. Aanvankelijk werd ze opgevat als een circulair verloop: van waarnemen naar experimenteren, abstraheren, reflecteren en communiceren, en opnieuw beginnen. Die volgorde biedt houvast, zeker voor studenten die niet gewend zijn om onderzoek te doen. Tegelijk begon ik me af te vragen wat deze volgorde precies doet.

*In de praktijk merkte ik dat bewegingen zich anders organiseren: reflectie kan voorafgaan aan experiment, communicatie kan een nieuw begin zijn, abstraheren kan al vroeg optreden. De cyclus draaide, maar niet altijd zoals bedoeld. Het beeld van de cirkel begon te **knellen**. De kracht lijkt minder te liggen in de volgorde, en meer in de aanwezigheid van de pijlers zelf: als een veld waarin studenten zich verplaatsen, terugkeren, overslaan en combineren.*

Die gedachte schuurt met mijn huidige werking. Mijn jaarplan en graadsplan zijn opgebouwd rond opeenvolgende focusmomenten per pijler. Dat systeem biedt structuur en voorkomt dat alles tegelijk openligt.

De vraag is dus niet of deze opbouw fout is, maar of ze als een cirkel gedacht moet worden.

meer > p 77

SAMENVATTEN is het condenserende van meerdere elementen tot een beknopte kern. Het is een manier om een veelheid aan informatie terug te brengen tot wat wezenlijk is. Binnen abstraheren betekent samenvatten verbanden herkennen en ze in geconcentreerde vorm formuleren of verbeelden. Het is reduceren met behoud van samenhang. Het woord is samengesteld uit samen en vatten, dat teruggaat op het Proto-Germaanse *fatana*: grijpen, omvatten. In de oorsprong ligt het vastpakken en bijeenbrengen. Samenvatten draagt het idee van meerdere elementen samen omvatten in één geheel. In essentie is het het samenbrengen van meerdere elementen tot een kern.

MOGELIJKE RICHTINGEN

kern formuleren — het belangrijkste benoemen, iets scherp stellen, betekenis concentreren, een duidelijke uitspraak maken

essentie benoemen — de kern zichtbaar maken, het wezenlijke aanduiden, focus leggen, betekenis verdichten

hoofdgedachte isoleren — het centrale losmaken, bijzaken loslaten, een idee naar voren halen, richting bepalen

complexiteit condenserende — veelheid samenbrengen, informatie comprimeren, structuur vereenvoudigen, helderheid creëren

verband samennemen — relaties bundelen, samenhang zichtbaar maken, een geheel vormen, verbindingen laten spreken

informatie bundelen — elementen bijeenbrengen, overzicht creëren, delen samenvoegen, een geheel organiseren

conclusie trekken — een lijn trekken door het geheel, iets afronden, betekenis vastleggen, richting bepalen

beeld verscherpen — helder maken wat er is, ruis verminderen, focus aanscherpen, een duidelijke lezing geven

overzicht maken — structuur tonen, het geheel leesbaar maken, ordening aanbrengen, samenhang zichtbaar maken

structuur samennemen — opbouw bundelen, delen samenbrengen, een geheel vormen, structuur verdichten

proces samenvatten — verloop terugbrengen tot kernmomenten, stappen condenserende, tijd structureren, een lijn zichtbaar maken

veelheid herleiden — complexiteit reducerende, samenbrengen tot essentie, ruis wegnemen, helderheid creëren

synthese maken — elementen integreren, een nieuw geheel vormen, samenhang verdiepen, betekenis samenbrengen

betekenis concentreren — focus leggen op wat telt, intensiteit verhogen, essentie verdichten, een kern laten spreken

*In mijn derde jaar voelde ik dat het niet volstond om opdrachten weg te laten. De vraag werd niet óf er structuur moest zijn, maar welke structuur vrijheid kan dragen zonder haar te neutraliseren. Ik begon te kijken naar wat er al gebeurde in processen, los van resultaten. Ik zag terugkerende bewegingen. Kijken. Proberen. Herwerken. Afstand nemen. Tonen. **Terugkijken**. Ik gaf die bewegingen namen, niet om ze vast te leggen, maar om ze herkenbaar te maken.*

meer > p 51

*Daar, waar iets vorm krijgt,
en even samenvalt met wat nog geen
naam heeft.*

Wat zegt Sol Lewitt over tekenen?

Scène

ruimte _
_ aan mezelf
>

Vrijheid.

Niet weten.

Niet meteen spreken.

meer > p 85

*Dit onderzoek bouwt voort op die verschuiving. De creatiecyclus is geen eindpunt, maar een eerste structuur die verder onderzocht moet worden. Wat volgt, zal **zoeken** naar een vorm waarin deze openheid kan blijven circuleren, zonder opnieuw dicht te klappen.*

meer > p 86

SPATIËREN is het bewust aanbrengen van ruimte tussen elementen. Het is een manier om afstand, ritme en adem in een compositie zichtbaar te maken. Binnen abstraheren betekent spatiëren niet toevoegen, maar ruimte laten. Het maakt structuur leesbaar door onderbreking en tussenruimte. Het woord is afgeleid van spatie, via het Latijnse spatium: ruimte, afstand, interval. In de oorsprong ligt de lege ruimte tussen twee punten. Spatiëren draagt het idee van afstand en opening in zich. In essentie is het het aanbrengen van ruimte of interval tussen elementen.

MOGELIJKE RICHTINGEN

afstand creëren — elementen uit elkaar plaatsen, ruimte zichtbaar maken, nabij en ver organiseren, een verhouding openen

ruimte laten — niet invullen, leegte toelaten, iets open houden, adem creëren

elementen uit elkaar plaatsen — scheiden in ruimte, relaties herschikken, overzicht maken, structuur zichtbaar maken

ritme structureren — herhaling en pauze afwisselen, cadans opbouwen, tijd voelbaar maken, een patroon openen

leegte inzetten — afwezigheid laten werken, ruimte betekenis geven, spanning laten ontstaan, iets laten ademen

pauze aanbrengen — onderbreking invoeren, stilte laten spreken, een moment openen, ritme vertragen

ademruimte maken — ruimte geven aan het geheel, overbelasting vermijden, balans herstellen, een compositie laten ademen

compositie openen — dichtheid doorbreken, ruimte creëren, elementen laten spreken, een veld toegankelijk maken

dichtheid verminderen — elementen spreiden, compactheid loslaten, lucht brengen, een compositie verlichten

spanning spreiden — krachten verdelen, druk verlagen, een evenwicht zoeken, relaties verzachten

balans herstellen — ruimte herverdelen, evenwicht zoeken, compositie afstemmen, verhoudingen corrigeren

fragmenten scheiden — delen losmaken, grenzen zichtbaar maken, onderscheid creëren, structuur openen

structuur verhelleren — ordening zichtbaar maken, relaties leesbaar maken, een geheel openen, helderheid creëren

overgang verzachten — scherpe randen verminderen, vloeiend maken, een beweging versoepelen, verbinding laten ontstaan

STRUCTUREREN

is het zichtbaar maken van de onderliggende opbouw van een geheel. Het is een manier om relaties niet alleen te ordenen, maar te verankeren in een dragend systeem. Binnen abstraheren betekent structureren samenhang organiseren volgens een interne logica. Het verschuift de aandacht van losse elementen naar het raamwerk dat ze draagt. Het woord is afgeleid van structuur, via het Latijnse structura van struere: opstapelen, samenvoegen, bouwen. In de oorsprong ligt het construeren van een geheel uit onderdelen. Het draagt het idee van opbouw en samenhang in zich. In essentie is het het aanbrengen van een dragende opbouw.

MOGELIJKE RICHTINGEN

raamwerk bouwen — een basisstructuur opzetten, een drager maken, een geheel ondersteunen, een fundament leggen

samenhang organiseren — relaties ordenen, verbindingen zichtbaar maken, een geheel vormen, structuur laten ontstaan

opbouw bepalen — de constructie vastleggen, onderdelen positioneren, een volgorde kiezen, een structuur definiëren

lagen structureren — niveaus organiseren, diepte aanbrengen, opbouw zichtbaar maken, een gelaagd geheel vormen

hiërarchie vastleggen — rangorde bepalen, hoofd en bijzaak structureren, prioriteit zichtbaar maken, een ordening verankeren

logica aanbrengen — een samenhangend systeem creëren, relaties betekenis geven, structuur leesbaar maken, een interne orde ontwikkelen

systeem ontwerpen — een werkend geheel opzetten, onderdelen laten samenwerken, een structuur plannen, een organisatie maken

onderdelen verbinden — elementen koppelen, relaties versterken, samenhang creëren, een netwerk vormen

volgorde vastzetten — een reeks bepalen, tijd of ruimte structureren, een lijn fixeren, leesbaarheid versterken

schema construeren — een overzicht bouwen, relaties visualiseren, een structuur tekenen, samenhang zichtbaar maken

interne samenhang versterken — relaties verdiepen, een geheel hechter maken, structuur verduidelijken, verbindingen intensiveren

complexiteit ordenen — veelheid structureren, relaties zichtbaar maken, overzicht creëren, een systeem laten spreken

Wat daaraan voorafging, was mijn master-scriptie IGPT, een Individuele Generator voor Potentiële Transformatie. Daarin probeerde ik te onderzoeken hoe een systeem van vrije associaties, geïnspireerd op de Bilderatlas van Aby Warburg, kan functioneren als een denkruimte waarin nieuwe verbindingen ontstaan.

*Het ging me minder om het produceren van beelden, en meer om het **creëren** van een structuur waarin beelden met elkaar in relatie kunnen treden.*

meer > p 97

Wat daarbij belangrijk wordt, is hoe studenten zich tot zo'n opdracht verhouden. Niet iedereen gaat op dezelfde manier om met openheid.

*Sommigen hebben nood aan houvast, aan richting, aan een duidelijk kader. Anderen nemen net die openheid als een kans om te **verkennen**, om te experimenteren, om eigen trajecten uit te zetten. Het vraagt dus een voortdurende afstemming. Geen vaste methode, maar een zoeken naar hoe een opdracht kan werken voor verschillende studenten, op verschillende momenten.*

meer > p 67

“Uniformiteit mag er zijn, zeker, maar ze stopt waar ze begint te oordelen.”

ongekende bron

UNIFORMISEREN is het gelijkmaken van verschillen zodat eenheid ontstaat. Het is een manier om variatie te reduceren en elementen onder één vorm, kleur, maat of principe te brengen. Binnen abstraheren betekent uniformiseren diversiteit tijdelijk opschorten om structuur of patroon zichtbaar te maken. Het legt nadruk op overeenkomst in plaats van verschil. Het woord is afgeleid van uniform, via het Latijnse uniformis: unus (één) en forma (vorm). In de oorsprong ligt het éénvormig maken. Het draagt het idee van herleiding tot één vormprincipe in zich. In essentie is het het gelijkmaken van verschillen tot één vorm.

MOGELIJKE RICHTINGEN

gelijkvormig maken — verschillen wegwerken, eenzelfde vorm hanteren, eenheid creëren, elementen op elkaar afstemmen

verschillen reduceren — variatie beperken, contrasten verzachten, iets gelijk trekken, een gemeenschappelijke basis zoeken

variatie beperken — afwijkingen terugbrengen, herhaling versterken, een patroon laten spreken, consistentie opbouwen

maat standaardiseren — afmetingen gelijk maken, verhoudingen afstemmen, een norm instellen, een vaste maat hanteren

kleur harmoniseren — tinten op elkaar afstemmen, contrast verminderen, eenheid creëren, samenhang versterken

structuur vereenvoudigen — verschillen in opbouw verminderen, helderheid creëren, een leesbare eenheid maken, ruis beperken

patroon herhalen — eenzelfde vorm terugbrengen, consistentie opbouwen, regelmaat laten spreken, een systeem versterken

contrast verzachten — tegenstellingen verminderen, overgangen vloeiend maken, spanning temperen, eenheid laten ontstaan

oppervlak egaliseren — verschillen in textuur verminderen, glad maken, een uniforme huid creëren, variatie wegwerken

schaal gelijktrekken — verhoudingen gelijk maken, maat afstemmen, een consistente schaal hanteren, verschillen nivelleren

vorm consistent maken — eenzelfde vormtaal hanteren, variatie beperken, eenheid versterken, samenhang creëren

reeks uniform maken — elementen op elkaar afstemmen, een serie gelijk trekken, consistentie opbouwen, een patroon bevestigen

afwijking neutraliseren — verschil wegwerken, afwijking verminderen, een norm herstellen, eenheid afdwingen

2.141	HET BEELD IS EEN FEIT.
2.15	DAT DE ELEMENTEN VAN HET BEELD ZICH OP BEPAALDE WIJZE TOT ELKAAR VERHOUDEN, STELT VOOR DAT DE ZAKEN ZICH ZO TOT ELKAAR VERHOUDEN.
	LATEN WE DEZE SAMENHANG VAN DE ELEMENTEN VAN HET BEELD ZIJN STRUCTUUR NOEMEN, EN DE MOGELIJKHEID VAN DEZE SAMENHANG DE AFBEELDINGSVORM.
2.151	DE AFBEELDINGSVORM IS DE MOGELIJKHEID DAT DE DINGEN ZICH ZO TOT ELKAAR VERHOUDEN ALS DE ELEMENTEN VAN HET BEELD.
2.1511	HET BEELD IS ZO MET DE WERKELIJKHEID VERBONDEN; HET REIKT TOT AAN HAAR.
2.1512	HET IS ALS EEN MEETLAT TEGEN DE WERKELIJKHEID AAN GELEGD.
2.15121	SLECHTS DE UITERSTE PUNTEN VAN DE MAATSTREPEN RAKEN HET TE METEN VOORWERP AAN.
2.1513	VOLGENS DEZE OPVATTING BEHOORT TOT HET BEELD DUS OOK NOG DE AFBEELDENDE RELATIE DIE HET TOT BEELD MAAKT.
2.1514	DE AFBEELDENDE RELATIE BESTAAT UIT DE CORRELATIES TUSSEN DE ELEMENTEN VAN HET BEELD EN DE ZAKEN.
2.1515	DEZE CORRELATIES ZIJN ALS DE VOELSPRIETEN VAN DE BEELD-ELEMENTEN, WAARMEE HET BEELD DE WERKELIJKHEID AANRAAKT.
2.16	HET FEIT MOET, OM BEELD TE ZIJN, IETS MET HET AFGEBEELDE GEMEEN HEBBEN.

uit Ludwig Wittgenstein, Tractatus, Logisch-Filosofische Verhandeling

VERBINDEN is het leggen van een relatie tussen afzonderlijke elementen zodat samenhang zichtbaar wordt. Het is geen fysieke samenvoeging, maar een conceptuele koppeling. Binnen abstraheren betekent verbinden losse onderdelen niet alleen ordenen, maar ze als betekenisvol geheel laten functioneren. Het maakt zichtbaar wat tussen elementen in ligt. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse bindanq: binden, vastmaken, met het voorvoegsel ver- als intensivering. Verwant aan het Oudengelse bindan en het Oudhoogduitse bintan. In de oorsprong ligt het samenbinden van delen. Het draagt het idee van samenhang via relatie in zich. In essentie is het het aanbrengen van relatie tussen elementen.

MOGELIJKE RICHTINGEN

relatie leggen — een verband zien, elementen op elkaar betrekken, iets in relatie brengen, betekenis laten ontstaan

koppelen — twee elementen samenbrengen, een link maken, iets verbinden, een relatie activeren

associëren — verbanden laten ontstaan, denken laten springen, elementen verbinden via betekenis, een open relatie maken

schakelen — elementen aan elkaar laten volgen, een keten maken, verbinding in tijd creëren, een reeks vormen

samenbrengen — onderdelen bij elkaar brengen, een geheel laten ontstaan, relaties versterken, een verbinding zichtbaar maken

verbinding zichtbaar maken — tonen wat samenhangt, relaties expliciteren, een netwerk laten verschijnen, verbanden leesbaar maken

context verbinden — een element koppelen aan zijn omgeving, betekenis verruimen, iets in een groter geheel plaatsen, relaties openen

lagen integreren — verschillende niveaus samenbrengen, een gelaagd geheel vormen, samenhang verdiepen, elementen laten samenvallen

tegenstelling overbruggen — verschillen verbinden, een kloof verkleinen, spanning samenbrengen, een relatie mogelijk maken

brug slaan — twee punten verbinden, afstand overbruggen, een overgang creëren, een relatie tot stand brengen

netwerk vormen — meerdere verbindingen leggen, relaties structureren, een geheel laten ontstaan, samenhang organiseren

elementen verknopen — onderdelen samenbinden, relaties intensiveren, een knooppunt maken, samenhang verdichten

continuïteit creëren — verbinding in tijd of ruimte maken, een lijn laten doorlopen, samenhang verlengen, een geheel laten ontstaan

samenhang versterken — relaties verdiepen, verbindingen duidelijk maken, een geheel hechter maken, structuur laten spreken

*Wat ik nu schrijf voelt dan ook minder als een begin dan als een **verderzetten** van iets wat al in beweging was, maar nog geen vorm had gekregen.*

Deze tekst vertrekt vanuit de overtuiging dat betekenis in het artistieke proces niet vooraf kan worden vastgelegd, maar zich ontwikkelt in het handelen, reflecteren en relationeel denken.

meer > p 57

Ik kan niet precies zeggen wanneer dit onderzoek begon. Niet bij een theorie, niet bij een plan. Eerder bij een terugkerend gevoel in het atelier. Een gevoel dat iets telkens opnieuw begon, maar nergens landde.

*Binnen het deeltijds kunstonderwijs, domein Beeld, is dat geen uitzondering. Studenten **bewegen** zich van opdracht naar opdracht. Elk werk heeft een duidelijk begin, een duidelijke verwachting en een zichtbaar eindpunt. Dat systeem biedt houvast. Het is overzichtelijk, werkbaar, geruststellend. Maar wat mij steeds meer begon te interesseren, was wat zich tussen die opdrachten afspeelt. Wat blijft er hangen wanneer een werk afgerond is? Wat wordt meegenomen? En wat verdwijnt telkens opnieuw?*

Ik begon te vermoeden dat het probleem niet lag bij de kwaliteit van de opdrachten, maar bij het ontbreken van een plek waar vragen konden blijven circuleren.

meer > p 105

Reflecteren is het moment waarop je even uit het werk stapt om er opnieuw binnen te kunnen gaan. Niet om afstand te nemen uit twijfel, maar om ruimte te maken waarin dingen kunnen **verschuiven**. Het is een manier om met je werk in dialoog te gaan: je kijkt niet alleen terug, je luistert ook. Wat ligt hier eigenlijk voor mij? Wat heb ik gedaan zonder het te merken? Wat blijft hangen, wat wringt, wat valt plots op?

Binnen deze pijler gaat reflectie niet over afsluiten of evalueren in de klassieke zin. Het is geen oordeel en geen samenvatting. Reflecteren is een actieve houding waarbij denken, kijken en soms ook schrijven door elkaar beginnen te lopen. Door vragen te stellen, te vertragen, te herlezen of het werk letterlijk te **verplaatsen**, ontstaan er nieuwe verbanden. Zaken vallen op hun plaats, niet omdat ze worden vastgezet, maar omdat ze even mogen **bewegen**.

Reflecteren kan zich uitdrukken in taal, maar hoeft geen sluitende zinnen op te leveren. Losse woorden, vragen, twijfels of notities volstaan vaak. Het gaat niet om helderheid forceren, maar om aandachtig blijven bij wat nog niet af is. Door te beschrijven zonder oordeel, te toetsen zonder te beslissen, of te spiegelen zonder richting op te leggen, wordt het werk opnieuw leesbaar.

Reflecteren is geen pauze tussen twee fases, maar een werkvorm op zich. Het helpt je om je positie te hernemen, keuzes te herkennen en mogelijkheden te zien die eerder verborgen bleven. Reflectie sluit niets af, maar opent het werk naar wat nog kan komen.

afstand = vragen = richting

*Zelfs op de korte termijn is schilderen altijd een kwestie van **onthouden**. LF kijkt heel goed naar me, maakt een metend gebaar, keert zich weer naar het doek en brengt een strek aan - of, dat kan net zo goed, hij stopt op het laatste moment, heroverweegt en kijkt nog een keer. Soms veegt hij wat hij net heeft gedaan weer uit met een pluk watten of een katoenen lap. Er zit een pauze, hoe kort ook, tussen het observeren en het schilderen, en daarna weer een om na te denken. Gedurende dat moment heeft het oorspronkelijke beeld via LF's ogen een weg gevonden door zijn zenuwstelsel naar zijn hersenen, waar hij het heeft overdacht in relatie met alles wat hij eerder heeft geregistreerd. Dit proces herhaalt zich honderden, zo niet duizenden keren. Daardoor is een geschilderd beeld, zeker een van LF, van heel andere aard dan een momentopname zoals een foto. David Hockney verwoordt het als volgt: het portret dat LF van hem maakte heeft meer dan honderd uur 'gelaagdheid' in zich, en daarmee ontelbare visuele gewaarwordingen en gedachten.*

citaat uit Martin Gayford, *Man met Blauwe Sjaal*, p 145-146

RELATEREN is het expliciet maken van verbanden tussen elementen, ideeën of ervaringen. Het is een reflectieve beweging waarbij betekenis ontstaat door vergelijking en verbinding. Binnen reflecteren betekent relateren niet alleen analyseren wat iets is, maar onderzoeken hoe het zich verhoudt tot iets anders. Het maakt denken relationeel in plaats van geïsoleerd. Het woord komt via het Latijnse *relatare*, afgeleid van *referre*: terugbrengen, terugdragen (*re-* en *ferre*). In de oorsprong ligt het in verband brengen of terugvoeren op een bron. Relateren draagt het idee in zich van betekenis verbinden door terugkoppeling. In essentie is het het expliciet maken van een verband.

MOGELIJKE RICHTINGEN

verband leggen — relaties zichtbaar maken, elementen verbinden, samenhang openen, betekenis opbouwen

vergelijken — naast elkaar plaatsen, gelijkenissen en verschillen zien, inzicht verscherpen, betekenis verdiepen

overeenkomst aanwijzen — gelijkenis benoemen, verwantschap tonen, verband versterken, herkenning creëren

verschil benoemen — contrast zichtbaar maken, onderscheid aanduiden, spanning tonen, betekenis aanscherpen

referentie koppelen — bron verbinden, herkomst zichtbaar maken, relatie leggen, betekenis verdiepen

parallel trekken — overeenkomst structureren, lijnen verbinden, analogie maken, inzicht openen

contrast formuleren — tegenstelling benoemen, spanning zichtbaar maken, verschil uitwerken, betekenis verdiepen

oorzaak verbinden — verband leggen tussen aanleiding en gevolg, relatie analyseren, betekenis structureren

gevolg benoemen — effect zichtbaar maken, impact duiden, relatie expliciteren, denken verdiepen

idee terugkoppelen — verbinden met eerdere gedachten, reflectie verdiepen, samenhang versterken, proces zichtbaar maken

ervaring spiegelen — eigen ervaring verbinden, herkenning creëren, perspectief openen, betekenis verrijken

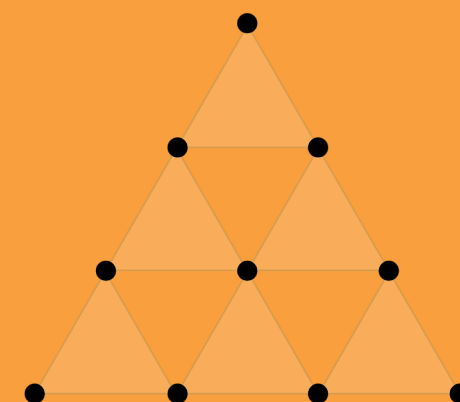
persoonlijke ervaring betrekken — eigen context verbinden, subjectiviteit inzetten, betekenis verdiepen, relatie openen

context verbinden — elementen in een groter geheel plaatsen, samenhang tonen, betekenis uitbreiden, verband leggen

betekenis koppelen — interpretaties verbinden, samenhang creëren, inzicht verdiepen, denken openen

*Vrijheid begon voor mij iets anders te **betekenen**. Niet de afwezigheid van structuur, maar de interpreteerbaarheid ervan. Een werkwoord legt niets vast. Het nodigt uit. Betekenis ontstaat pas in de handeling. Daarin voel ik me gesteund door het denken van Cesare Petroiusti. Niet omdat hij een methode aanbiedt, maar omdat hij doelgerichtheid opschort. Omdat hij ruimte laat voor niet-functioneel denken, voor omwegen, voor wat zich niet laat optimaliseren. De docent wordt daarin geen gids, maar een aanwezige die voorwaarden creëert en op tijd terugstapt.*

meer > p 45

De tetractys, een driehoek van tien punten, vormt de kern van de pythagoreïsche filosofie: van punt naar lijn, vlak en lichaam, en tegelijk de basis voor muzikale verhoudingen zoals het octaaf (2:1), de kwint (3:2) en de kwart (4:3), waarbij het getal tien als volmaakt en goddelijk werd beschouwd.

Communiceren is het moment waarop het werk zich naar buiten richt zonder zichzelf vast te leggen. Niet om iets uit te leggen, maar om iets in beweging te brengen tussen jou en een ander. Het werk wordt zichtbaar, hoorbaar, aanwezig. Het komt in een ruimte waar het gelezen, ervaren of betwijfeld kan worden. Je toont niet alleen wat er is, je laat ook toe dat er iets gebeurt. Wat wordt hier gedeeld? Wat wordt zichtbaar voor een ander? Wat verandert er wanneer het werk de ruimte in gaat?

Binnen deze pijler gaat communiceren niet over presenteren in de klassieke zin. Het is geen eindpunt en geen afronding. Communiceren is een actieve houding waarbij **tonen**, plaatsen en situeren door elkaar beginnen te lopen. Door het werk op een bepaalde manier te installeren, te benoemen, te verspreiden of net te **verbergen**, ontstaan er nieuwe betekenissen. De context speelt mee: de ruimte, het publiek, de drager. Wat eerst op zichzelf stond, begint zich te verhouden tot iets buiten het werk. Niet omdat het wordt vastgezet, maar omdat het in relatie treedt.

Communiceren kan zich **uitdrukken** in taal, maar hoeft niets te verklaren. Een titel, een gebaar, een opstelling of een ingreep volstaat vaak. Het gaat niet om duidelijkheid afdwingen, maar om iets leesbaar te maken zonder het te sluiten. Door te tonen zonder alles prijs te geven, te adresseren zonder te sturen, of te laten circuleren zonder controle, blijft het werk open. Het spreekt, maar niet in één richting. Communiceren is geen laatste stap, maar een verschuiving in positie. Het werk verlaat het besloten kader en komt terecht in een veld van interpretaties. Het helpt je om te zien hoe je werk zich verhoudt tot anderen, hoe het ontvangen wordt, en wat het teweegbrengt. Communicatie rondt niets af, maar opent het werk naar een gedeelde ruimte waarin betekenis blijft **bewegen**.

Wat mij interesseert, is hoe een opdracht kan functioneren zonder dat ze dichtgetimmerd is. Niet als iets dat moet uitgevoerd worden volgens een vooraf bepaald plan, maar als een opening waarin iets kan ontstaan.

*Een opdracht die niet stuurt naar een resultaat, maar die iets in beweging zet. Daarbij speelt taal een belangrijke rol. Niet als uitleg of instructie, maar als iets wat een richting kan suggereren zonder ze vast te leggen. Woorden die niet verklaren, maar **activeren**. Die niet zeggen wat er moet gebeuren, maar iets doen kantelen.*

meer > p 74

TOUCH POEM V

Feel the wall.
Examine its temperature and moisture.
Take notes about many different walls.

1963 autumn

Yoko Ono, Touch Poem, Grapefruit

ADRESSEREN is het bewust richten van een werk of boodschap tot een specifieke ander. Het is een communicatieve handeling waarbij je bepaalt wie aangesproken wordt. Binnen communiceren betekent adresseren niet algemeen spreken, maar een relatie aangaan met een ontvanger. Het maakt duidelijk tot wie het werk zich richt en vanuit welke positie. Het woord komt via het Frans *adresser* van het Latijnse *ad directiare*: richten, sturen naar (*ad* en *directus*). In de oorsprong ligt het doelgericht richten naar een bestemming. Adresseren draagt het idee in zich van intentioneel richten. In essentie is het het richten van een boodschap tot een ander.

MOGELIJKE RICHTINGEN

publiek bepalen — ontvanger definiëren, doelgroep afbakenen, richting kiezen, communicatie richten

ontvanger kiezen — bepalen tot wie je spreekt, relatie afbakenen, aanspreking richten, betekenis sturen

doelgroep benoemen — groep expliciteren, kader bepalen, context verduidelijken, communicatie situeren

aanspreekvorm kiezen — toon aanpassen, taal richten, afstand bepalen, relatie vormgeven

positie expliciteren — spreken vanuit een standpunt, relatie zichtbaar maken, betrokkenheid tonen, communicatie kaderen

toon bepalen — houding kiezen, sfeer zetten, manier van spreken sturen, betekenis nuanceren

intentie richten — bedoeling expliciteren, richting geven, communicatie sturen, betekenis afbakenen

betrokkenheid creëren — verbinding maken, aandacht vragen, relatie activeren, ontvanger engageren

relatie aangaan — interactie openen, contact leggen, verbinding opbouwen, communicatie verdiepen

verantwoordelijkheid nemen — aanspreken met bewustzijn, positie dragen, intentie verantwoorden, relatie erkennen

vraag richten — gericht aanspreken, dialoog openen, reactie uitlokken, communicatie activeren

statement formuleren — positie uitspreken, boodschap richten, duidelijkheid scheppen, communicatie versterken

afstand bepalen — nabijheid of afstand kiezen, relatie afstemmen, toon nuanceren, communicatie positioneren

nabijheid zoeken — direct aanspreken, betrokkenheid vergroten, relatie verdiepen, verbinding versterken

uitnodiging richten — openheid creëren, ontvanger betrekken, participatie stimuleren, communicatie openen

“Hoe start je je eigen onderzoek?”

“Vertrek vanuit jezelf,” zeg ik.

“Wat houdt je bezig?”

“Ik ben al een tijd bezig met Tarot-kaarten.”

Ze zegt het alsof ze toestemming vraagt.

*“Kunnen de kaarten zelf mee **bepalen** hoe het onderzoek verder gaat?”*

Iets verschuift.

Niet het onderwerp, maar het eigenaarschap.

*Die vraag van Debbie bleef hangen. Niet vanwege Tarot, maar vanwege wat ze blootlegde. Het ging niet over wat onderzocht werd, maar over hoe een onderzoek überhaupt kan **beginnen** in een context die daar niet op voorzien is. Wanneer wordt een interesse een onderzoek? En wat heeft een student nodig om die stap te durven zetten zonder dat iemand anders ze al invult?*

meer > p 79

Onderzoeken

Hoe kan binnen het deeltijds kunstonderwijs, domein beeld, een vorm van structuur worden ontwikkeld die vrijheid mogelijk maakt door haar interpreteerbaar te houden, zodat studenten leren hun eigen artistieke vragen te dragen zonder dat begeleiding het onderzoek overneemt?

meer > p 64

“Ik zit vast”

fragment uit de klas

BETITELLEN

is het geven van een naam aan een werk, handeling of idee. Het is een communicatieve ingreep die richting geeft aan de interpretatie. Binnen communiceren betekent betitelen een kader meegeven via taal. Een titel kan openen, sturen, verhullen of verscherpen. Ze beïnvloedt hoe iets gelezen wordt. Het woord is samengesteld uit be- en titel, dat via het Latijnse titulus teruggaat op een opschrift of aanduiding. In de oorsprong ligt het labelen of identificeren. Betitelen draagt het idee in zich van benoemen om herkenning en duiding mogelijk te maken. In essentie is het het geven van een naam of aanduiding.

MOGELIJKE RICHTINGEN

titel formuleren — woorden kiezen
die richting geven, betekenis openen,
interpretatie sturen, een kader
aanreiken

naam kiezen — een aanduiding
bepalen, herkenning creëren,
betekenis markeren, focus leggen

kern benoemen — essentie
aanduiden, hoofdgedachte
verwoorden, betekenis concentreren,
richting geven

lezing sturen — interpretatie
beïnvloeden, betekenis kaderen, blik
richten, context suggereren

interpretatie openen — meerdere
lezingen toelaten, betekenis
verruimen, ambiguïteit creëren,
denken activeren

betekenis kaderen — context
aanreiken, interpretatie afbakenen,
richting geven, lezing structureren

dubbelzinnigheid toelaten —
meerdere betekenissen creëren, interpretatie
openhouden, betekenis verruimen,
denken activeren

richting suggereren — subtiel sturen,
interpretatie beïnvloeden, betekenis
aanreiken, blik richten

referentie opnemen — verband
leggen, bron aanduiden, context
inschrijven, betekenis verdiepen

concept markeren — idee zichtbaar
maken, betekenis afbakenen, focus
leggen, interpretatie sturen

thema aanduiden — onderwerp
benoemen, richting geven, betekenis
structureren, context openen

focus vastleggen — aandacht richten,
kern benadrukken, interpretatie
sturen, betekenis concentreren

ambiguïteit creëren — onzekerheid
toelaten, spanning opbouwen,
meerdere betekenissen mogelijk maken,
denken openen

context inschrijven — kader
meegeven, betekenis situeren,
interpretatie verankeren, lezing
verdiepen

CIRCULEREN is het in omloop brengen van een werk, idee of beeld. Het is een communicatieve beweging waarbij betekenis zich verplaatst tussen mensen, ruimtes en contexten. Binnen communiceren betekent circuleren het werk niet vastzetten op één plek, maar toelaten dat het reist, gedeeld wordt en nieuwe lezingen genereert. Het woord komt van het Latijnse *circularis*, afgeleid van *circulus*: kleine cirkel. In de oorsprong ligt het zich in een kring bewegen, rondgaan. Circuleren draagt het idee in zich van voortdurende beweging en verspreiding. In essentie is het het in omloop brengen van iets.

MOGELIJKE RICHTINGEN

werk verspreiden — delen met anderen, bereik vergroten, aanwezigheid uitbreiden, betekenis laten bewegen

publiek bereiken — contact maken, ontvangers aanspreken, aandacht genereren, werk zichtbaar maken

context wisselen — werk verplaatsen naar andere omgevingen, betekenis laten verschuiven, nieuwe lezingen openen, perspectief veranderen

netwerk activeren — relaties inzetten, verbindingen benutten, verspreiding versterken, bereik vergroten

delen — toegankelijk maken, uitwisselen, participatie openen, betekenis laten circuleren

doorgeven — overdracht mogelijk maken, continuïteit creëren, beweging onderhouden, werk laten voortbestaan

reproductie toelaten — vermenigvuldigen, kopiëren, verspreiding versterken, bereik uitbreiden

migreren — van plaats veranderen, contexten doorkruisen, betekenis laten evolueren, beweging toelaten

herpubliceren — opnieuw delen, werk herintroduceren, betekenis heractiveren, zichtbaarheid vernieuwen

verspreidingskanaal kiezen — medium bepalen, route kiezen, bereik sturen, communicatie richten

interactie uitlokken — reactie genereren, betrokkenheid activeren, dialoog openen, betekenis laten groeien

dialoog genereren — gesprek op gang brengen, uitwisseling stimuleren, betekenis verdiepen, relatie versterken

werk laten reizen — beweging toestaan, traject openen, nieuwe contexten bereiken, betekenis verruimen

zichtbaarheid vergroten — aanwezigheid versterken, aandacht trekken, werk naar voren brengen, bereik uitbreiden

INSTALLEREN is het doelgericht plaatsen van een werk in een ruimte zodat de context deel wordt van de betekenis. Het is een communicatieve handeling waarbij opstelling, omgeving en ervaring samenkomen. Binnen communiceren betekent installeren niet alleen tonen wat gemaakt is, maar bepalen hoe en waar het wordt ervaren. De ruimte wordt mede-auteur. Het woord komt via het Frans *installer* van het Latijnse *installare*, samengesteld uit *in-* (in) en *stallum* (plaats, standplaats). In de oorsprong ligt het neerzetten of vestigen op een plek. Installeren draagt het idee in zich van positioneren binnen een concrete omgeving. In essentie is het het doelgericht plaatsen van een werk in ruimte.

MOGELIJKE RICHTINGEN

opstelling bepalen — plaatsing kiezen, compositie in ruimte maken, elementen positioneren, betekenis sturen

ruimte gebruiken — omgeving inzetten, context activeren, ruimte laten meespelen, betekenis verruimen

schaal afstemmen — verhouding tot ruimte bepalen, grootte kiezen, impact sturen, ervaring beïnvloeden

licht inzetten — belichting sturen, sfeer creëren, focus leggen, betekenis versterken

route ontwerpen — beweging van de kijker sturen, traject bepalen, ervaring opbouwen, ritme creëren

kijkrichting sturen — blik leiden, perspectief bepalen, aandacht richten, betekenis kaderen

afstand bepalen — nabijheid of afstand kiezen, relatie tot werk sturen, ervaring nuanceren, perspectief beïnvloeden

hoogte kiezen — positionering in verticale ruimte bepalen, blikhoogte sturen, verhouding aanpassen, ervaring vormgeven

interactie organiseren — betrokkenheid activeren, participatie mogelijk maken, relatie openen, ervaring verdiepen

omgeving betrekken — context integreren, ruimte laten spreken, omgeving inzetten, betekenis uitbreiden

context activeren — omgeving betekenisvol maken, relatie versterken, interpretatie verruimen, situering verdiepen

relatie tot publiek bepalen — positie van de kijker definiëren, betrokkenheid sturen, afstand afstemmen, ervaring vormgeven

ruimte structureren — ordening aanbrengen, zones definiëren, samenhang creëren, ervaring organiseren

NARRATIVEREN is het vormgeven van een verhaal rond een werk, proces of idee. Het is een communicatieve strategie waarbij losse elementen worden verbonden tot een samenhangende vertelling. Binnen communiceren betekent narrativeren betekenis structureren in tijd. Het maakt begin, verloop en mogelijk einde zichtbaar, zelfs wanneer het werk zelf fragmentarisch is. Het woord is afgeleid van narratief, dat via het Latijnse *narrativus* teruggaat op *narrare*: vertellen, uiteenzetten. Verwant aan *gnarus*: weten. In de oorsprong ligt het bekendmaken via verhaal. Narrativeren draagt het idee in zich van betekenis overbrengen door structuur in tijd. In essentie is het het structureren van betekenis in verhaalvorm.

MOGELIJKE RICHTINGEN

verhaallijn opbouwen — elementen verbinden in tijd, samenhang creëren, verloop zichtbaar maken, betekenis structureren

beginpunt bepalen — start kiezen, ingang formuleren, eerste moment markeren, lezing openen

verloop organiseren — opeenvolging sturen, ritme bepalen, ontwikkeling zichtbaar maken, structuur aanbrenge

einde formuleren — afsluiting bepalen, betekenis afronden, conclusie suggereren, traject sluiten

fragmenten verbinden — losse delen samenbrengen, continuïteit creëren, samenhang opbouwen, betekenis verdiepen

chronologie construeren — tijd ordenen, volgorde bepalen, geschiedenis zichtbaar maken, ontwikkeling structureren

perspectief kiezen — vertellerspositie bepalen, blik sturen, interpretatie richten, betekenis kaderen

spanningsboog creëren — verwachting opbouwen, intensiteit sturen, ritme variëren, aandacht vasthouden

context invoeren — achtergrond toevoegen, situering geven, betekenis verdiepen, lezing openen

ervaring verwoorden — beleving omzetten in verhaal, inzicht delen, betekenis expliciteren, narratief ontwikkelen

proces verhalend maken — ontwikkeling zichtbaar maken, stappen verbinden, traject vertellen, betekenis structureren

betekenis ontfouwen — lagen in tijd tonen, interpretatie verdiepen, inzicht opbouwen, verhaal openen

rolverdeling bepalen — actoren situeren, relaties zichtbaar maken, dynamiek structureren, betekenis verdiepen

interpretatie sturen — lezing begeleiden, nadruk leggen, betekenis richten, verhaal vormgeven

PERFORMEN is het uitvoeren of belichamen van een handeling in aanwezigheid van anderen. Het is een communicatieve daad waarin het werk niet alleen getoond wordt, maar plaatsvindt. Binnen communiceren betekent performen betekenis realiseren in actie. Het lichaam, de tijd en de situatie worden deel van het werk. Het woord komt via het Engels *to perform* van het Oudfranse *parformer*: volbrengen, uitvoeren (*par-en former*). In de oorsprong ligt het realiseren van een handeling. Performen draagt het idee in zich van iets in praktijk brengen. In essentie is het het uitvoeren van betekenis in aanwezigheid.

MOGELIJKE RICHTINGEN

handeling uitvoeren — actie realiseren, doen zichtbaar maken, betekenis activeren, werk laten gebeuren

actie belichamen — lichaam inzetten, handeling dragen, aanwezigheid tonen, betekenis verankeren

tijd inzetten — duur gebruiken, ritme bepalen, moment structureren, betekenis in tijd ontfouwen

lichaam inzetten — fysieke aanwezigheid benutten, gebaar inzetten, expressie tonen, betekenis materialiseren

publiek betrekken — toeschouwer activeren, relatie openen, betrokkenheid creëren, betekenis delen

rol aannemen — positie kiezen, identiteit spelen, perspectief belichamen, betekenis situeren

situatie activeren — context laten meespelen, omgeving inzetten, moment openen, betekenis laten ontstaan

aanwezigheid tonen — hier en nu benadrukken, presentie inzetten, aandacht richten, betekenis verankeren

spanning opbouwen — verwachting creëren, intensiteit verhogen, aandacht vasthouden, betekenis verdiepen

herhaling uitvoeren — actie opnieuw doen, ritme creëren, verschil zichtbaar maken, betekenis versterken

ritueel uitvoeren — handeling structureren, herhaling betekenis geven, vorm vastzetten, ervaring verdiepen

script volgen — vooraf bepaalde handeling uitvoeren, structuur respecteren, betekenis kaderen, actie sturen

improviseren — spontaan handelen, openheid toelaten, reageren op het moment, betekenis laten ontstaan

moment laten gebeuren — controle loslaten, situatie toelaten, aanwezigheid volgen, betekenis laten ontfouwen

PUBLICEREN is het officieel naar buiten brengen van een werk, tekst of idee. Het is een communicatieve handeling waarbij iets wordt gedeeld met een publiek buiten de onmiddellijke maakcontext. Binnen communiceren betekent publiceren een werk loslaten en beschikbaar maken voor interpretatie. Het markeert een overgang van privé naar publiek. Het woord komt via het Latijnse *publicare*: openbaar maken, afgeleid van *publicus*: publiek, algemeen. In de oorsprong ligt het toegankelijk maken voor een bredere gemeenschap. Publiceren draagt het idee in zich van openbaarheid en gedeelde ruimte. In essentie is het het openbaar maken van iets.

MOGELIJKE RICHTINGEN

werk delen — naar buiten brengen, toegankelijk maken, publiek betrekken, betekenis openstellen

tekst uitbrengen — schrijven publiceren, inhoud delen, boodschap verspreiden, betekenis communiceren

online plaatsen — digitaal beschikbaar maken, bereik vergroten, context openen, zichtbaarheid creëren

tentoonstelling openen — werk tonen aan publiek, ruimte activeren, ontmoeting mogelijk maken, betekenis delen

document verspreiden — informatie delen, inhoud toegankelijk maken, bereik vergroten, kennis delen

archief ontsluiten — materiaal toegankelijk maken, verleden openen, context zichtbaar maken, betekenis verdiepen

publiek informeren — kennis delen, inzicht communiceren, betrokkenheid creëren, context verduidelijken

editie maken — werk reproduceren, verspreiding mogelijk maken, bereik vergroten, betekenis vermenigvuldigen

reproductie verspreiden — kopieën delen, aanwezigheid uitbreiden, werk laten circuleren, betekenis versterken

werk presenteren — tonen in een context, aandacht richten, interpretatie openen, betekenis kaderen

resultaat bekendmaken — uitkomst delen, proces afronden, betekenis expliciteren, publiek betrekken

context delen — achtergrond zichtbaar maken, interpretatie ondersteunen, betekenis verdiepen, lezing openen

zichtbaarheid creëren — aandacht genereren, aanwezigheid versterken, werk naar voren brengen, bereik vergroten

eschikbaar stellen — toegankelijk maken, openstellen voor publiek, interpretatie toelaten, betekenis delen

- U bent lange tijd marginaal gebleven.

- Het devies van Fluxus luidt als volgt:
“Beter de kop van een kip dan de kont van een koe”.

- Deze boeiende uitspraak kan wellicht een woordje uitleg gebruiken....

- Een kip heeft een kleine kop. Het achterwerk van een koe daarentegen is eerder solide te noemen. Iedereen denkt dat de koe niets te vrezen heeft, want haar achterhand kan alle gevaren aan. Fluxus verkiest echter onafhankelijk te zijn: onder haar kam denkt de kip voor zichzelf, terwijl de koe zich gewoon laat melken.

- Heeft u ook Fluxus-concerten gegeven?

- Ja, samen met Joseph Beuys.

- Is hij een goed musicus?

- Ik was wel wat professioneler dan hij. Maar hij ging zo vol overgave te werk. Weet u, Cézanne was niet alleen een groot schilder, hij was ook een prima tuinier. Als iemand hem zou hebben gezegd: “Ik verafschuw uw schilderijen, maar ik bewonder uw tuin”, zou hij zwaar beledigd zijn geweest. Als men hem echter zou hebben gezegd: “U bent een groot schilder maar slechts een middelmatige tuinier”, zou hij gekrenkt zijn geweest. Mannen zijn net kinderen, en de kunstenaars nog meer dan de anderen.

- Waarmee zou u uw werk in verband brengen?

- In mijn videofilms zie ik een voortzetting van het werk van Kurt Schwitters. Hij maakte collages van stukjes papier. Ik plak uiteenliggende plaatsen en tijden aan elkaar. Ik breng ver verwijderde plaatsen en tijden samen, het westen en het oosten, het verleden en het heden. En ik verander ook voortdurend van medium. Dit cultureel nomadenbestaan heb ik wellicht overgeërfd van mijn Mongoolse voorouders. Nochtans kom ik steeds sterker tot het besef dat men nooit iets uitvindt: men legt hoogstens nieuwe verbanden.

fragment uit interview met Nam June Paik afgenomen door Otto HAHN, 1992

TONEN is het zichtbaar maken van een werk, proces of idee in aanwezigheid van anderen. Het is de meest directe vorm van communicatie: iets laten zien zonder het noodzakelijk te verklaren. Binnen communiceren betekent tonen vertrouwen op wat het werk zelf kan doen. Het is een open gebaar waarbij betekenis ontstaat in de ontmoeting tussen werk en publiek. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *taiknōjaną*, verwant aan teken: merkteken, aanwijzing. In de oorsprong ligt het zichtbaar maken door aanduiding. Tonen draagt het idee in zich van laten zien zonder te fixeren. In essentie is het het zichtbaar maken voor een ander.

MOGELIJKE RICHTINGEN

werk presenteren — zichtbaar maken, delen met een publiek, aandacht richten, betekenis openstellen

proces zichtbaar maken — ontwikkeling tonen, stappen delen, traject openen, inzicht laten zien

detail tonen — inzoomen, nuance zichtbaar maken, aandacht richten, betekenis verdiepen

geheel onthullen — totaal zichtbaar maken, samenhang tonen, overzicht geven, betekenis openen

selectie maken — kiezen wat zichtbaar wordt, kader bepalen, focus leggen, betekenis sturen

moment delen — een tijdstip zichtbaar maken, ervaring delen, aanwezigheid tonen, betekenis laten ontstaan

kwetsbaarheid tonen — openheid laten zien, onzekerheid delen, echtheid tonen, verbinding creëren

keuze zichtbaar maken — beslissingen tonen, richting expliciteren, proces openen, inzicht delen

ontwikkeling laten zien — verandering tonen, groei zichtbaar maken, traject delen, betekenis verdiepen

resultaat exposeren — eindpunt tonen, werk presenteren, betekenis delen, aandacht richten

fragment tonen — deel zichtbaar maken, fragment laten spreken, betekenis openhouden, interpretatie activeren

context openleggen — achtergrond zichtbaar maken, kader tonen, interpretatie verruimen, betekenis verdiepen

positie zichtbaar maken — standpunt tonen, perspectief delen, houding expliciteren, betekenis kaderen

experiment delen — proces tonen, onderzoek zichtbaar maken, openheid creëren, betekenis laten groeien

stilte laten spreken — niet invullen, ruimte laten, betekenis laten ontstaan, aandacht vertragen

Doomed: de opstelling

Na een zekere reputatie te hebben opgebouwd, werd Burden in 1975 uitgenodigd om een performance te realiseren in het Museum of Contemporary Art in Chicago. In een werk met de titel *Doomed* voerde hij een passieve performance uit rond zijn mogelijke dood.

Voor deze performance vroeg de kunstenaar het museum om twee elementen: een institutionele klok die in de tentoonstellingsruimte hing en een grote glazen plaat die onder een hoek van 45 graden tegen de muur werd geplaatst. Burden was van plan om gedurende een onbepaalde tijd op de vloer onder de glazen plaat te **liggen**, terwijl de klok bleef tikken en het verstrijken van de tijd markeerde.

Het werk vond zijn oorsprong in een interview waarin Burden werd gevraagd naar de duur van een performance. Hij antwoordde eenvoudigweg dat tijd niet bepalend is voor de kwaliteit van een werk. Vervolgens creëerde hij een tijdsgebonden performance waarbij hij de aard ervan niet onthulde aan het museum, en evenmin meedeelde dat het museum volledige controle had over de duur van de performance.

Tijd speelt een cruciale rol in dit werk, omdat Burdens leven niet tijdloos is. Door de controle over de duur van de performance aan de instelling over te laten, betreft hij het museum rechtstreeks bij zijn mogelijke dood.

Doomed: de performance

Op de dag van de performance verzamelde zich een ongewoon publiek om dit raadselachtige werk te bekijken. Wanneer de bezoekers de tentoonstellingsruimte betraden, werden ze geconfronteerd met een klok en het lichaam van Burden dat plat lag onder een enorme glazen plaat.

Aan het einde van de dag, toen het museum op het punt stond te sluiten, werd de instelling geconfronteerd met een keuze: de performance onderbreken of ze laten doorgaan. Het museum besloot de performance 's nachts te laten voortduren en, tot ieders verbazing en bezorgdheid, lag Burden de volgende dag nog steeds in exact dezelfde positie.

Later op de dag vroeg het museum een dokter om advies over wat te doen. De dokter stelde dat Burden mogelijk dicht bij de dood stond door urinevergiftiging, aangezien hij geen water had gedronken en niet naar het toilet was gegaan. Op basis van dit medisch advies besloot het museum in te grijpen en de performanceruimte te betreden. Wat het museum niet beseftte, was dat deze onderbreking precies de handeling was die nodig was om de performance te beëindigen.

Na 45 uur en 10 minuten besloot de instelling een kruik water naast Burden te plaatsen om te zien hoe hij zou **reageren**. De kunstenaar stond op en verliet de ruimte om een hamer en een envelop te halen. Met de hamer sloeg hij de klok kapot. In de verzegelde envelop stonden de intenties van het werk beschreven, met uitleg over de drie elementen (de klok, de glazen plaat en zijn lichaam) en de rol van de instelling binnen de performance.

Door de instelling tot een actieve deelnemer in het werk te maken, legde Burden de grenzen van het museum bloot en stelde hij de vraag hoe tentoonstellingsruimtes niet louter neutrale dragers van kunst zijn. Het museum moet keuzes maken en zich daarvan bewust zijn. Musea en galerijen worden vaak gezien als veilige, ongevaarlijke ruimtes, maar Burden toonde op een indringende manier dat de keuzes van een museum verstrekkende gevolgen kunnen hebben.

Geschreven door Tania Teixeira,
deel van de derde lichting studentambassadeurs voor The Art Story.
(<https://www.theartstory.org/blog/chris-burden-exposing-the-museum-system-of-power/>)

UITNODIGEN is het openen van een ruimte waarin de ander actief kan deelnemen. Het is een communicatieve houding die niet alleen zendt, maar betrokkenheid mogelijk maakt. Binnen communiceren betekent uitnodigen het werk niet afsluiten, maar toegankelijk maken. Het creëert ruimte voor interpretatie, interactie of medemakerschap. Het woord is samengesteld uit uit- en nodigen, dat teruggaat op het Oudnederlandse *nodōn*: aansporen, oproepen. Verwant aan nood of noodzaak. In de oorsprong ligt het oproepen tot aanwezigheid. Uitnodigen draagt het idee in zich van het actief betrekken van een ander. In essentie is het het actief betrekken van een ander.

MOGELIJKE RICHTINGEN

participatie openen — ruimte geven om mee te doen, betrokkenheid mogelijk maken, toegang creëren, relatie activeren

dialogoog starten — gesprek openen, uitwisseling stimuleren, betekenis laten circuleren, relatie verdiepen

reactie uitlokken — antwoord oproepen, betrokkenheid activeren, interactie genereren, betekenis laten groeien

publiek activeren — toeschouwer betrekken, passiviteit doorbreken, deelname stimuleren, betekenis laten ontstaan

vraag stellen — uitnodigen tot denken, dialogoog openen, reactie vragen, betekenis verdiepen

interactie mogelijk maken — uitwisseling faciliteren, relatie openen, betrokkenheid stimuleren, betekenis laten ontstaan

samenwerking voorstellen — gezamenlijk werken openen, relatie versterken, co-creatie stimuleren, betekenis delen

betekenis delen — openstellen voor interpretatie, ruimte geven aan de ander, betekenis laten circuleren, denken verruimen

gesprek initiëren — eerste stap zetten, dialogoog starten, betrokkenheid activeren, betekenis laten ontstaan

interpretatie openlaten — geen vaste lezing opleggen, ruimte geven, betekenis laten groeien, denken openhouden

medemakerschap toelaten — ander laten meewerken, rol delen, verantwoordelijkheid openstellen, betekenis gezamenlijk maken

aanwezigheid verwelkomen — ruimte openen voor de ander, betrokkenheid erkennen, relatie mogelijk maken, betekenis verdiepen

ontmoeting faciliteren — condities creëren voor interactie, relatie laten ontstaan, uitwisseling mogelijk maken, betekenis laten groeien

De IGPT was geen instrument dat een resultaat genereert, maar een kader waarin iets kan gebeuren. Een uitnodiging tot denken, eerder dan een middel om tot een conclusie te komen.

*Die manier van werken is blijven **doorwerken** in mijn praktijk en mijn lesgeven. Niet als methode, maar als houding.*

meer > p 107

Naakt in de hoofdingang van een museum staan, tegenover elkaar, terwijl het publiek zich zijwaarts door de smalle doorgang tussen hen beweegt. Legendarische performancekunstenaars Marina Abramović en Ulay vertellen het verhaal achter hun poëtische werk 'Imponderabilia'.

Het beroemdste koppel uit de performancekunst realiseerde 'Imponderabilia' in Bologna in 1977, een baanbrekende performance op meerdere vlakken, niet in het minst in het herdenken van de rol van het publiek. Zo'n 350 mensen passeerden tussen de twee kunstenaars voordat de politie ingreep. Abramović stelt dat zij en Ulay "levende deuren" waren, wat ze zeer poëtisch vindt: "als er geen kunstenaars waren, zouden er geen musea zijn, dus wij zijn levende deuren."

*Wanneer mensen passeerden, moesten ze **kiezen** of ze zich naar de man of naar de vrouw keerden: "Dat was natuurlijk het spel dat 'imponderabilia' wordt genoemd. In een fractie van een seconde moet je een beslissing nemen, en je neemt die beslissing nog vóór je begrijpt waarom," merkt Ulay op. Abramović voegt daaraan toe dat het even belangrijk is dat het werk opnieuw wordt uitgevoerd, "omdat het iets zegt over performance als tijdsgebonden kunst, iets zegt over de emoties van het publiek, over de integratie van de kunstenaars in het publiek ..."*

*Marina Abramović & Ulay – A Living Door of the Museum
(<https://www.tumblr.com/making-stuff-with-melletios/176572561558/marina-abramović-ulya-a-living-door-of-the>)*

Weerstand / obstructie is het moment waarop iets niet meewerkt. Niet als fout, maar als signaal dat het proces vertraagt, afbuigt of stilvalt. Het is de plek waar het werk hapert: in materiaal, in een idee, in jezelf. Wat houdt tegen? Wat wil niet verder? Wat wordt zichtbaar juist omdat het niet lukt?

Binnen deze pijler gaat weerstand niet over oplossen. Het is geen probleem dat moet verdwijnen, maar een kracht die het werk onderbreekt en zichtbaar maakt wat anders verborgen blijft. Door niet meteen in te grijpen, maar te blijven bij wat stukt, kan iets kantelen. Mislukking opent een richting, blokkade dwingt tot vertraging, beperking legt iets nieuws bloot.

Weerstand toont zich als twijfel, herhaling of frustratie, maar ook als te veel controle of te snel willen begrijpen. Het vraagt geen helderheid, maar aandacht voor waar het schuurt. Door te laten haperen, te forceren of net los te laten, komt het werk opnieuw in beweging.

Weerstand is geen onderbreking, maar onderdeel van het proces. Het helpt grenzen te herkennen en keuzes te herzien. Niet alles moet verder. Soms ligt precies daar, waar iets stopt, een andere ingang.

1. Het moment van aanraking (affecteren). In resonantie komen met een persoon, maar ook met een landschap, een melodie of een idee, betekent als het ware door hem of haar 'inwendig' bereikt, geraakt of bewogen worden. Dit moment van geaffecteerd worden kan ook vertaald worden als 'appel'. Plots doet iets een appel op ons, raakt ons van buitenaf en krijgt betekenis voor ons omwille van zichzelf. Het ding waarvan of de persoon van wie we een dergelijk appel **ervaren**, lijkt ons 'intrinsiek' en niet louter instrumenteel betekenisvol of belangrijk. Een dergelijk appel kan bijvoorbeeld worden herkend aan het feit dat iemands doffe blik plotseling helder wordt, of dat ons plots de tranen in de ogen staan. Dat laat zien dat het pantser van de verdinglijking waarmee wij gewoonlijk opereren in een wereld die gericht is op vermeerdering en optimalisering, berekening en overheersing, even wordt doorbroken en dat wij de agressieve benadering hebben losgelaten. Vanuit een fenomenologisch perspectief betekent dit dat de modus van resonantie zich onderscheidt van de toestand van vervreemding door een tweezijdige beweging, als het ware, tussen subject en wereld. Enerzijds wordt het subject door de wereld geaffecteerd, d.w.z. zodanig geraakt of bewogen dat het een intrinsieke belangstelling ontwikkelt voor het deel van de wereld dat het ontmoet en zich er als het ware door 'aangesproken' voelt.

2. Het moment van zelfeffectiviteit (respons). Anderzijds kan men pas van resonantie spreken wanneer er een eigen, actieve respons op deze aanraking (of dit appel) plaatsvindt. Dit uit zich altijd in een lichamelijke reactie – in het dagelijks taalgebruik spreken we dan over 'kippenvel', de 'nekharen die overeind gaan staan' of 'een rilling die over de rug loopt' die medisch kan worden gemeten in een verandering van de weerstand van de huid, de ademhalingsfrequentie of de hartslag en de bloeddruk. Een tweede aspect van resonantie is dus dat we **reageren** op de appellerende impuls en datgene wat ons raakt tegemoet treden. De term emotie is bijzonder geschikt voor dit tweede kenmerk, omdat deze de uitgaande beweging (e-movere), de reactie, beschrijft. Vanuit dat perspectief doet resonantie in de volle betekenis van het woord zich alleen voor wanneer wij ook in staat zijn de andere kant te bereiken, wanneer wij ons effectief en levendig met de wereld verbonden voelen, omdat wij zelf in staat zijn iets in de wereld teweeg te brengen (te affecteren). ...

3. Het moment van transformatie (door ons iets eigen te maken). Telkens wanneer wij in resonantie treden met een persoon, een boek, een muziekstuk, een landschap, een idee, een stuk hout, transformeren we onszelf in en door de ontmoeting, zij het in verschillende mate. Er zijn ontmoetingen waarvan we zeggen dat ze 'ons tot een ander mens hebben gemaakt', en er zijn manieren waarop we ons dingen eigen maken die nauwelijks merkbare en misschien slechts tijdelijke verandering teweegbrengen, bijvoorbeeld in ons humeur. Hoe dan ook, verandering in onze verhouding tot de wereld is een essentieel element van de resonantie-ervaring. Als we resoneren met de wereld, blijven we niet dezelfde. Resonantie-ervaringen veranderen ons, en daarin ligt de ervaring van vitaliteit. Als wij ons door niets meer laten aanspreken en **veranderen**, of als wij niet meer in staat zijn zelfeffectief te reageren op de talrijke stemmen die zich laten horen, zijn wij innerlijk dood, versteend, kortom: niet in staat tot resonantie. Kenmerkend voor de depressie, als de toestand waarin alle resonantie-assen stom en doof zijn geworden, is dat niets ons meer raakt en dat we tegelijkertijd het gevoel hebben dat we niemand meer kunnen bereiken, dat we 'ingevroren' zijn en dus niet in staat tot verandering. ...

4. Het moment van onbeschikbaarheid. Dat deze 'pathologische' (of gewoon ongelukkige) toestanden die ik zojuist beschreef niet kunnen worden veranderd door een wilsbesluit, dat resonantie niet kan worden geïnstrumentaliseerd, niet beschikbaar kan worden gemaakt, is het vierde (en voor dit boek beslissende) moment van een resonantierelatie, waarvoor ik de term onbeschikbaarheid gebruik. Het betekent in de eerste plaats dat er geen methode en geen stappenplan bestaan die ons kunnen helpen resoneren met mensen of dingen. Zelfs als we **proberen** alle subjectieve, sociale, ruimtelijke, temporele en atmosferische achtergrondomstandigheden onder controle te houden en ze volledig in te richten op de ervaring van resonantie, kan het zijn dat de ontmoeting bij kaarslicht, de berg bij dageraad, de muziek vanuit de duurste stoel van de beste concertzaal ons toch (of juist des te meer) 'volkomen koud' laten, dat we niet geraakt worden en niet in staat zijn een verbinding tot stand te brengen.

uit Onbeschikbaarheid, De Wereld als Punt van Resonantie, Hartmut Rosa, p 49

FORCEREN is het doelbewust verhogen van druk om een grens te testen. Het is een handeling waarbij spanning niet vermeden maar opgezocht wordt. Binnen weerstand betekent forceren kijken wat breekt, wat standhoudt en wat verandert wanneer je de limiet overschrijdt. Het is experimenteren op het punt van frictie. Het woord komt via het Frans *forcer* van het Latijnse *fortis*: sterk. In de oorsprong ligt het gebruiken van kracht om iets te openen of te doorbreken. Forceren draagt het idee in zich van druk uitoefenen om weerstand te overwinnen. In essentie is het het uitoefenen van druk op een grens.

MOGELIJKE RICHTINGEN

grens opzoeken — rand opzoeken, limiet benaderen, spanning verhogen, mogelijkheid aftasten

limiet testen — uiterste proberen, draagkracht onderzoeken, grens zichtbaar maken, weerstand meten

spanning verhogen — intensiteit opvoeren, druk vergroten, situatie aanscherpen, effect versterken

weerstand vergroten — tegenkracht versterken, frictie opbouwen, spanning verdiepen, reactie uitlokken

systeem onder druk zetten — structuur belasten, werking testen, stabiliteit onderzoeken, grenzen openen

regel overtreden — norm doorbreken, conventie verlaten, kader verstoren, vrijheid activeren

structuur doorbreken — bestaande ordening openbreken, systeem ontregelen, vorm losmaken, verandering initiëren

comfortzone verlaten — zekerheid loslaten, risico nemen, onbekende opzoeken, groei activeren

controle loswrikken — grip verminderen, systeem destabiliseren, ruimte openen, proces laten verschuiven

tempo versnellen — ritme opvoeren, snelheid verhogen, druk intensiveren, reactie versnellen

schaal vergroten — dimensie uitvergroten, impact verhogen, verhouding veranderen, spanning versterken

materiaal belasten — draagkracht testen, weerstand voelen, grens zichtbaar maken, vorm onder druk zetten

verwachting overbelasten — norm overschrijden, verwachting doorbreken, spanning creëren, betekenis verschuiven

conflict opzoeken — spanning niet vermijden, tegenstelling activeren, frictie benutten, betekenis verdiepen

frictie creëren — weerstand genereren, wrijving opbouwen, spanning zichtbaar maken, verandering initiëren

<i>Erased de Kooning Drawing</i>	1953	Robert Rauschenberg
<i>Artist's Shit</i>	1961	Piero Manzoni
<i>The Orgies Mysteries Theatre</i>	1962	Hermann Nitsch
<i>Cut Piece</i>	1964	Yoko Ono
<i>How To Explain Pictures to a Dead Hare</i>	1965	Joseph Beuys
<i>Art and Revolution Performance</i>	1968	Günter Brus
<i>TAP and TOUCH CINEMA</i>	1968	VALIE EXPORT
<i>Manopsychotic Ballet</i>	1970	Otto Muehl
<i>Shoot</i>	1971	Chris Burden
<i>Seedbed</i>	1972	Vito Acconci
<i>And For Today... Nothing</i>	1972	Stuart Brisley
<i>Rhythm 0</i>	1974	Marina Abramović
<i>Interior Scroll</i>	1975	Carolee Schneemann
<i>The Dinner Party</i>	1979	Judy Chicago
<i>Tilted Arc</i>	1981	Richard Serra
<i>Piss Christ</i>	1987	Andres Serrano
<i>Self</i>	1991	Marc Quinn
<i>The Physical Impossibility of Death in the Mind of</i>		
<i>Someone Living</i>	1991	Damien Hirst
<i>12 Square Meters</i>	1994	Zhang Huan
<i>Dropping a Han Dynasty Urn</i>	1995	Ai Weiwei
<i>The Holy Virgin Mary</i>	1996	Chris Ofili
<i>My Bed</i>	1998	Tracey Emin
<i>Work No. 227: The Lights Going On and Off</i>	2000	Martin Creed
<i>160 cm Line Tattooed on 4 People</i>	2000	Santiago Sierra
<i>Ham Columns</i>	2000	Jan Fabre
<i>Untitled</i>	2003	Andrea Fraser
<i>Untitled</i>	2004	Maurizio Cattelan
<i>Art Farm</i>	2004	Wim Delvoye
<i>New Portraits</i>	2015	Richard Prince
<i>Take the Money and Run</i>	2021	Jens Haaning

HAPEREN is het onderbreken van een vloeiende beweging. Het is een moment van vertraging, twijfel of stilstand binnen een proces dat normaal doorloopt. Binnen weerstand betekent haperen niet corrigeren, maar het ongemak toelaten. Het is een signaal dat iets schuurt of niet vanzelf spreekt. Het woord gaat terug op het Middelnederlandse haperen: stokken, blijven steken. In de oorsprong ligt een onderbreking in beweging. Haperen draagt het idee in zich van niet vloeiend verlopen. In essentie is het het onderbreken van een vloeiende beweging.

MOGELIJKE RICHTINGEN

stokken — beweging stoppen, flow onderbreken, ritme breken, proces laten haperen

onderbreken — continuïteit doorbreken, lijn stoppen, verloop verstoren, moment openen

vertragen — tempo verlagen, tijd rekken, aandacht verdiepen, proces vertragen

blijven steken — niet verder gaan, moment vasthouden, beweging stilzetten, proces laten stollen

twijfel toelaten — onzekerheid laten bestaan, denken openen, geen oplossing forceren, ruimte laten

ritme verstoren — regelmaat breken, cadans onderbreken, spanning creëren, proces openbreken

zin afbreken — gedachte stoppen, taal onderbreken, betekenis openlaten, interpretatie activeren

proces pauzeren — tijdelijk stoppen, rust creëren, moment isoleren, aandacht richten

hiaat laten bestaan — leegte niet invullen, open plek laten, betekenis laten ontstaan, spanning bewaren

ongemak laten staan — niet oplossen, frictie behouden, spanning toelaten, proces verdiepen

fout niet corrigeren — imperfectie laten bestaan, controle loslaten, afwijking tonen, betekenis openen

mislukking zichtbaar maken — falen tonen, kwetsbaarheid delen, proces openen, betekenis verdiepen

stilte laten vallen — pauze creëren, leegte toelaten, aandacht vertragen, betekenis laten resoneren

herstart uitstellen — opnieuw beginnen uitstellen, moment verlengen, spanning opbouwen, proces openhouden

wrijving toelaten — frictie accepteren, weerstand laten bestaan, spanning benutten, verandering mogelijk maken

*Projectatelier ervaar ik vooral als een ruimte waarin van studenten verwacht wordt dat ze zelf verbanden leggen, keuzes maken en een traject ontwikkelen. Zeker in contexten waar studenten meerdere ateliers **combineren** (cross-over), lijkt die verwachting vanzelfsprekend. Er wordt verondersteld dat studenten hun werk kunnen situeren, verbinden en verdiepen. Maar wat betekent dat eigenlijk wanneer studenten niet gewend zijn om onderzoek te doen? Wanneer ze weinig stilstaan bij wat ze maakten en geneigd zijn om snel door te gaan naar 'het volgende'? Ik merkte hoe moeilijk het is om een vraag te laten ontstaan die niet meteen opgelost of afgesloten moet worden. Wat ik zag, was geen gebrek aan inzet, maar een gebrek aan samenhang. Werken stonden naast elkaar. Projecten volgden elkaar op zonder een voelbare geschiedenis. Studenten schakelden voortdurend, maar zelden bleef er een vraag hangen die het werk verder droeg. Het project werd zo eerder een reeks resultaten dan een onderzoek in beweging. Dat schuurt met hoe ik zelf naar artistieke praktijk kijk.*

meer > p 75

*De kunstenaar beschreef het als volgt: "Ik wilde een werk maken over mensen en hun strijd met elkaar. We kunnen het leven niet alleen aan, zonder anderen. Maar we zijn samen, en daardoor worden we elkaars kooi. Dit werk gaat over dierlijk zijn, naakt. We kunnen onze negatieve kanten niet **verbergen**. We kunnen niet verleggen zijn. Het gaat verder dan eerlijkheid: we tonen onze zwakte." Volgens des Places was, naast de fysieke beperking, vooral het gebrek aan privacy overweldigend. De kunstenaars werden zich extreem bewust van elke kleine handeling die hun eigen tegenstrijdigheden blootlegde, zoals het aannemen van verschillende stemmen wanneer ze met verschillende vrienden telefoneerden. Onder constante observatie en beoordeling werden ze gedwongen hun diepste zwaktes en onzekerheden onder ogen te zien.*

*fragment vertaald uit The Art Story, Tehching Hsieh, 1983-84
Art/Life: One Year Performance (Rope Piece) (<https://www.theartstory.org/artist/hsieh-tehching/>)*

LOSLATEN is het bewust stoppen met vasthouden aan controle, verwachting of uitkomst. Het is een handeling waarbij je ruimte maakt door niet verder te sturen. Binnen weerstand betekent loslaten erkennen dat niet alles maakbaar of beheersbaar is. Het opent het proces voor toeval, verschuiving en onverwachte richting. Het woord is samengesteld uit *los* en *laten*. *Los* gaat terug op het Proto-Germaanse *lausaz*: vrij, ongebonden. *Laten* op *lētanq*: toestaan. In de oorsprong ligt het vrijgeven of niet langer vasthouden. Loslaten draagt het idee in zich van bevrijden en toestaan. In essentie is het het vrijgeven van controle of verwachting.

MOGELIJKE RICHTINGEN

controle opgeven — sturing loslaten, grip verminderen, proces openen, ruimte maken

verwachting loslaten — uitkomst niet vastzetten, open blijven, resultaat niet sturen, denken verruimen

resultaat niet fixeren — eindpunt loslaten, proces laten bewegen, openheid bewaren, betekenis laten ontstaan

richting openlaten — koers niet vastleggen, mogelijkheden toelaten, proces laten evolueren, ruimte creëren

fout accepteren — imperfectie toelaten, correctie uitstellen, afwijking erkennen, proces verdiepen

toeval toelaten — onvoorspelbaarheid omarmen, onverwachte richting volgen, proces openen, betekenis laten ontstaan

spanning verminderen — druk verlagen, ontspanning toelaten, proces verzachten, ruimte maken

plan verlaten — vooraf bepaald traject loslaten, richting herdenken, proces openen, verandering toelaten

fixatie opheffen — vastklampen loslaten, focus verruimen, denken openen, ruimte creëren

kader versoepelen — grenzen losmaken, structuur openen, flexibiliteit toelaten, proces verruimen

tempo laten zakken — vertragen, tijd geven, proces laten ademen, aandacht verdiepen

oordeel opschorten — niet meteen beoordelen, ruimte laten, betekenis laten groeien, denken openhouden

herbeginnen toestaan — opnieuw starten toelaten, richting herzien, proces openen, verandering mogelijk maken

ruimte vrijmaken — plaats creëren, overbodige elementen loslaten, openheid bieden, proces laten ontstaan

proces laten gebeuren — controle loslaten, volgen in plaats van sturen, open blijven, betekenis laten ontvouwen

*Net op het moment dat ik begon te **twijfelen** of mijn onderzoek wel ergens naartoe leidde, gaf die tekst me opnieuw vertrouwen om vol te houden. Niet omdat alles plots duidelijk werd, maar omdat het leek te kloppen.*

meer > p 61

*Weiwei, Ai. Chinees kunstenaar die faam verwierf met *Dropping a Han Dynasty Urn* (1995), drie foto's waarop de urn, vierduizend jaar oud, respectievelijk in zijn handen rust, valt, en in scherven ligt. Die handen zijn geheven, alsof de kunstenaar er ook niets aan kan doen dat een betonnen vloer van beton is. Overigens had hij die urnen vaker gebruikt, om te beschilderen, onder meer met een coca-cola- logo. En de foto's lagen in zijn atelier en delfde Weiwei pas op nadat een curator had gevraagd of hij niet wat meer werk in voorraad had voor een expositie. Veel later, als gevolg van die roem, gooide een museumbezoeker in Miami zijn vaas aan diggelen. Ik weet dat uit een column van Maxim Februari die de afloop schetst en van een knisperende coda voorziet: 'In een commentaar liet Weiwei weten dat er onmiskenbaar verschil bestaat tussen het **vernielen** van eigen en andermans vazen. En daarin had hij dan ook weer gelijk.*

uit De Encyclopediën van de Val, Marc Kregting, p 574

*Ik zag je terug vandaag,
daarnet,
op de fiets,
in gedachten verzonken,
in een geknepen blik,
luisterend naar een koptelefoon,
bovenop je muts,
Ik mis je*

*Een manier van kijken en handelen waarin het niet gaat om controle, maar om het **toelaten** van wat zich aandient.*

meer > p 70

OMKEREN is het radicaal veranderen van richting of perspectief. Het is een handeling waarbij wat vanzelfsprekend leek, wordt omgedraaid. Binnen weerstand betekent omkeren het denken tegen zijn eigen stroom in laten bewegen. Het destabiliseert vaste patronen en opent een andere logica. Het woord is samengesteld uit om- en keren, dat teruggaat op het Proto-Germaanse *kērōnq*: draaien, wenden. In de oorsprong ligt het fysiek omdraaien of van richting veranderen. Omkeren draagt het idee in zich van een tegengestelde beweging. In essentie is het het omdraaien van richting of perspectief.

MOGELIJKE RICHTINGEN

perspectief omdraaien — anders kijken, standpunt keren, betekenis verschuiven, interpretatie openen

volgorde omkeren — sequentie veranderen, tijd herschikken, logica verschuiven, structuur openbreken

binnenstebuiten keren — binnen en buiten wisselen, verborgen zichtbaar maken, structuur omdraaien, betekenis verdiepen

oorzaak en gevolg wisselen — relatie herdenken, verband omkeren, logica verstoren, inzicht openen

negatief positief maken — waarde verschuiven, betekenis herlezen, tegenstelling benutten, interpretatie verruimen

boven en onder verwisselen — hiërarchie doorbreken, positie veranderen, verhouding herschikken, betekenis openen

functie omdraaien — gebruik herdenken, doel veranderen, betekenis verschuiven, systeem openbreken

regel tegenwerken — norm onderbreken, conventie verstoren, kader openbreken, vrijheid activeren

norm ondersteboven halen — vanzelfsprekendheid ontregelen, structuur omkeren, betekenis verschuiven, denken openen

centrum verleggen — focus verschuiven, aandacht heroriënteren, betekenis herpositioneren, perspectief veranderen

focus omkeren — aandacht verplaatsen, nadruk veranderen, betekenis herschikken, interpretatie openen

uitgangspunt vervangen — beginpositie herdenken, fundament wijzigen, richting veranderen, denken openen

logica bevragen — redenering onderbreken, systeem herdenken, structuur openbreken, betekenis verdiepen

richting wijzigen — koers veranderen, beweging omkeren, proces heroriënteren, betekenis verschuiven

SPLITSEN is het uiteenhalen van wat als één geheel werd ervaren. Het is een handeling waarbij samenhang tijdelijk wordt verbroken om spanning of verschil zichtbaar te maken. Binnen weerstand betekent splitsen een eenheid ontregelen zodat onderliggende tegenstellingen of alternatieven zichtbaar worden. Het opent meerdere richtingen. Het woord gaat terug op het Proto-Germaanse *splitanq*, verwant aan het Oudengelse *splitan* en het Oudhoogduitse *splitzan*. In de oorsprong ligt het splijten of uiteendrijven van materiaal. Splitsen draagt het idee in zich van een breuk waaruit meerdere delen ontstaan. In essentie is het het uiteendrijven van een eenheid in meerdere delen.

MOGELIJKE RICHTINGEN

geheel opsplitsen — eenheid verbreken, onderdelen losmaken, structuur openbreken, betekenis differentiëren

tweedeling maken — twee polen creëren, tegenstelling openen, spanning zichtbaar maken, keuze opschorten

tegenstelling blootleggen — verschil expliciteren, conflict zichtbaar maken, spanning verdiepen, betekenis aanscherpen

richting verdubbelen — meerdere paden openen, opties creëren, denken uitbreiden, keuze uitstellen

pad vertakken — traject splitsen, alternatieven ontwikkelen, beweging openen, proces verruimen

structuur uiteenhalen — samenhang losmaken, ordening verstoren, systeem openen, betekenis herdenken

verhaal onderbreken — continuïteit breken, narratief openlaten, spanning creëren, betekenis verruimen

stem verdelen — meerdere perspectieven introduceren, positie opsplitsen, meerstemmigheid creëren, denken openen

perspectief verdubbelen — blik vermenigvuldigen, interpretatie uitbreiden, spanning creëren, betekenis verdiepen

conflict zichtbaar maken — tegenstelling tonen, frictie expliciteren, spanning activeren, betekenis verdiepen

samenhang onderbreken — verband losmaken, continuïteit breken, structuur openen, betekenis verruimen

keuze uitstellen — beslissing opschorten, mogelijkheden openhouden, denken verruimen, proces openlaten

spanning vergroten — contrast versterken, frictie verhogen, intensiteit opbouwen, betekenis aanscherpen

breuk expliciteren — scheiding zichtbaar maken, moment van breuk tonen, structuur openbreken, betekenis verdiepen

VASTLOPEN is het bereiken van een punt waarop beweging tijdelijk onmogelijk lijkt. Het is een moment van blokkade waarin het proces stopt. Binnen weerstand betekent vastlopen niet onmiddellijk oplossen, maar erkennen dat de impasse betekenisvol is. Het is een grens die inzicht kan genereren. Het woord is samengesteld uit vast en lopen. Vast gaat terug op het Proto-Germaanse *fastuz*: stevig, onbeweeglijk. Lopen verwijst naar voortbewegen. In de oorsprong ligt het niet verder kunnen bewegen. Vastlopen draagt het idee in zich van een blokkade of stilstand. In essentie is het het botsen op een grens en stoppen.

MOGELIJKE RICHTINGEN

blokkade ervaren — weerstand voelen, beweging onderbreken, grens herkennen, proces laten stikken

beweging stoppen — stilvallen, ritme onderbreken, voortgang pauzeren, moment isoleren

impasse erkennen — situatie aanvaarden, geen oplossing forceren, stilstand toelaten, betekenis openen

richting verliezen — oriëntatie loslaten, pad niet meer zien, zoeken toelaten, proces openhouden

herhaling vaststellen — patroon herkennen, cirkel zien, beweging analyseren, inzicht openen

cirkel herkennen — terugkeer zien, herhaling benoemen, structuur begrijpen, proces verdiepen

energie laten zakken — intensiteit verminderen, vertragen, ruimte maken, proces laten ademen

fout laten bestaan — imperfectie toelaten, niet corrigeren, afwijking zichtbaar maken, proces openen

oplossing uitstellen — antwoord niet forceren, ruimte laten, spanning bewaren, denken openhouden

spanning verdragen — ongemak toelaten, frictie dragen, proces verdiepen, inzicht laten ontstaan

onvermogen toelaten — niet kunnen erkennen, kwetsbaarheid tonen, proces openen, betekenis verdiepen

stilte verdragen — leegte toelaten, pauze accepteren, aandacht vertragen, betekenis laten groeien

heroriënteren — richting opnieuw zoeken, positie herdenken, proces herstarten, perspectief openen

terugkeren — vorige stap hernemen, spoor opnieuw volgen, proces verdiepen, betekenis herzien

opnieuw beginnen — herstart toelaten, nieuwe aanzet nemen, proces openen, richting veranderen

Een week geleden waren er nog de peer-to-peer sessies, waarin ik de tip kreeg om het artikel *Two Obstructions* van Cesare Pietroiusti te **lezen**. Ik vond die tekst nergens terug. Wat ik wel vond, was *Voice Over Pedagogies*. Dat bleek op dit moment meer dan voldoende.

meer > p 67

“Ik weet niet of dit ergens naartoe gaat.”

“Wat bedoel je?”

“Ik ben wel bezig, maar het voelt alsof ik gewoon dingen maak.”

“Wat houdt je bezig?”

“Ik weet het niet. Dat is juist het probleem.”

De stilte die volgt, duurt net iets te lang.

Ik merkte hoe snel ik geneigd was om die stilte op te vullen. Om te spreken. Om richting te geven. Niet omdat ik het beter wist, maar omdat ik het ongemak moeilijk kon **verdragen**. In mijn eerste twee jaren als leerkracht Projectatelier bevond ik me voortdurend in dat spanningsveld. Ik wilde vrijheid geven, maar merkte dat vrijheid zonder houvast voor veel studenten verlamvend werkte. Vrijheid bleek geen open veld, maar een lege plek waar je moet leren staan.

meer > p 54

VERTRAGEN is het bewust verminderen van tempo om aandacht en frictie toe te laten. Het is een tegenbeweging tegenover efficiëntie en versnelling. Binnen weerstand betekent vertragen tijd rekken zodat wat anders onopgemerkt blijft zichtbaar kan worden. Het opent ruimte voor twijfel, nuance en heroverweging. Het woord is samengesteld uit ver- en traag, dat teruggaat op het Proto-Germaanse *tragaz*: langzaam, aarzelend. In de oorsprong ligt het verminderen van snelheid. Vertragen draagt het idee in zich van het bewust temperen van beweging. In essentie is het het verminderen van tempo om ruimte te creëren.

MOGELIJKE RICHTINGEN

tempo verlagen — snelheid verminderen, rust brengen, aandacht openen, proces vertragen

pauze inlassen — onderbreking creëren, moment isoleren, ruimte maken, ritme doorbreken

wachten — tijd laten passeren, niet handelen, open blijven, proces laten ontvouwen

uitstellen — beslissing verplaatsen, antwoord uitstellen, spanning bewaren, ruimte creëren

tijd rekken — duur verlengen, moment uitrekken, aandacht verdiepen, proces openen

proces vertragen — verloop afremmen, stappen uitspreiden, aandacht richten, betekenis verdiepen

herhaling verlengen — actie herhalen, ritme vertragen, verschil zichtbaar maken, betekenis versterken

stilte toelaten — leegte accepteren, pauze laten ontstaan, aandacht verdiepen, betekenis laten groeien

aandacht verdiepen — langer kijken, focus versterken, nuance zien, betekenis verruimen

detail langer bekijken — inzoomen, nuance observeren, betekenis verdiepen, aandacht richten

impuls tegenhouden — onmiddellijke reactie stoppen, reflectie toelaten, ruimte creëren, denken openen

beslissing uitstellen — keuze niet vastleggen, opties openhouden, spanning bewaren, proces verdiepen

beweging afremmen — snelheid verminderen, controle verzachten, ritme aanpassen, proces openen

ritme verstillen — cadans vertragen, beweging kalmeren, aandacht centreren, betekenis verdiepen

duur vergroten — tijd uitbreiden, moment verlengen, proces verdiepen, betekenis laten ontstaan

*“All my work is a single thing, the description from one to infinity.
A single thing, a single life.”*

Roman Opalka

vertragen – tekenen	vertragen – verbinden
vertragen – voelen	vertragen – beschrijven
vertragen – merken	vertragen – beschouwen
vertragen – schrijven	vertragen – bevragen
vertragen – meten	vertragen – contextualiseren
vertragen – karteren	vertragen – positioneren
vertragen – naderen	vertragen – spiegelen
vertragen – registreren	vertragen – herkaderen
vertragen – situeren	vertragen – relateren
vertragen – breken	vertragen – vermoeden
vertragen – schalen	vertragen – tonen
vertragen – snijden	vertragen – installeren
vertragen – stapelen	vertragen – performen
vertragen – mengen	vertragen – circuleren
vertragen – vermenigvuldigen	vertragen – publiceren
vertragen – verplaatsen	vertragen – narrativeren
vertragen – balanceren	vertragen – betitelen
vertragen – transformeren	vertragen – uitnodigen
vertragen – reduceren	vertragen – adresseren
vertragen – structureren	vertragen – verstoren
vertragen – ordenen	vertragen – haperen
vertragen – delen	vertragen – splitsen
vertragen – geometriseren	vertragen – omkeren
vertragen – uniformiseren	vertragen – vastlopen
vertragen – samenvatten	vertragen – weigeren
vertragen – spatiëren	vertragen – forceren

VERSTOREN is het doelbewust onderbreken van een bestaande orde, verwachting of ritme. Het is een ingreep die stabiliteit aantast en vanzelfsprekendheid breekt. Binnen weerstand betekent verstoren een systeem uit balans brengen zodat het zichtbaar wordt. Wat normaal onopgemerkt blijft, komt naar voren wanneer het wordt verstoord. Het woord is samengesteld uit ver- en storen, dat teruggaat op het Oudhoogduitse *stōran*: hinderen, verwarren. In de oorsprong ligt het ontregelen of in verwarring brengen. Verstoren draagt het idee in zich van het actief onderbreken van orde of rust. In essentie is het het onderbreken van een bestaande orde.

MOGELIJKE RICHTINGEN

ritme doorbreken — cadans verstoren, regelmaat onderbreken, spanning creëren, proces openen

patroon ontregelen — herhaling verstoren, structuur openbreken, variatie introduceren, betekenis verschuiven

orde verstoren — organisatie onderbreken, systeem ontregelen, samenhang openbreken, betekenis zichtbaar maken

verwachting saboteren — anticipatie doorbreken, verrassing creëren, vanzelfsprekendheid ontregelen, betekenis openen

harmonie verstoren — evenwicht onderbreken, spanning creëren, contrast versterken, betekenis verdiepen

systeem ontregelen — werking verstoren, stabiliteit aantasten, structuur openen, inzicht genereren

continuïteit onderbreken — lijn breken, verloop verstoren, moment isoleren, betekenis zichtbaar maken

evenwicht verstoren — balans verschuiven, spanning creëren, verhouding veranderen, betekenis aanscherpen

herhaling breken — patroon doorbreken, verschil zichtbaar maken, ritme verstoren, betekenis openen

stilte verstoren — rust doorbreken, aandacht verplaatsen, spanning creëren, betekenis activeren

proces onderbreken — verloop stoppen, moment openen, aandacht richten, betekenis verdiepen

structuur openbreken — ordening losmaken, systeem verstoren, vorm veranderen, betekenis verschuiven

samenhang ontregelen — verband verbreken, continuïteit verstoren, structuur openen, betekenis verruimen

stabiliteit aantasten — zekerheid onderbreken, systeem verzwakken, spanning creëren, verandering initiëren

WEIGEREN is het bewust niet meedoen aan een verwachting, opdracht of logica. Het is een actieve vorm van weerstand waarbij je een richting niet volgt. Binnen weerstand betekent weigeren een grens trekken en een alternatief openlaten. Het is niet passief stoppen, maar een standpunt innemen tegen iets. Het woord gaat terug op het Oudnederlandse *weigeren*, verwant aan het Oudhoogduitse *weigaron*: afwijzen, niet toestaan. In de oorsprong ligt het niet willen uitvoeren of accepteren. Weigeren draagt het idee in zich van actieve afwijzing. In essentie is het het afwijzen van een verwachting of richting.

MOGELIJKE RICHTINGEN

niet uitvoeren — handeling stoppen, opdracht niet volgen, richting onderbreken, proces openen

opdracht afwijzen — voorstel weigeren, kader doorbreken, autonomie nemen, positie bepalen

richting niet volgen — pad verlaten, koers weigeren, alternatief openlaten, denken verschuiven

tempo niet aannemen — ritme weigeren, snelheid niet volgen, proces vertragen, autonomie bewaren

norm niet accepteren — regel afwijzen, conventie doorbreken, kader openen, vrijheid activeren

systeem niet gehoorzamen — structuur weigeren, hiërarchie doorbreken, positie innemen, verandering initiëren

voorstel weigeren — aanbod afwijzen, keuze maken door niet te kiezen, richting openen, autonomie tonen

consensus verbreken — overeenstemming loslaten, verschil zichtbaar maken, spanning creëren, positie innemen

keuze niet maken — beslissing opschorten, opties openhouden, richting niet fixeren, proces laten bewegen

antwoord uitstellen — reactie niet geven, ruimte laten, spanning bewaren, denken openhouden

logica doorbreken — redenering weigeren, systeem verstoren, betekenis verschuiven, denken openen

patroon niet herhalen — herhaling stoppen, routine doorbreken, verschil creëren, proces openen

druk niet volgen — verwachting negeren, weerstand bieden, autonomie behouden, richting bepalen

verwachting negeren — kader loslaten, norm niet volgen, ruimte creëren, betekenis verschuiven

positie innemen — standpunt bepalen, grens trekken, autonomie tonen, richting kiezen

*Dit boekje vraagt niets van je. Je kan het openslaan, **terugleggen**, ergens halverwege beginnen. Misschien zit je midden in een proces dat nog geen vorm heeft. Misschien voel je dat er iets beweegt, maar weet je niet waar het naartoe gaat. Dat is geen probleem dat opgelost moet worden. Dat is waar het begint.*

*Het onderzoek start bij jou. Bij iets wat blijft **terugkomen**. Een beeld, een materiaal, een gedachte, een spanning. Iets wat nog geen duidelijke richting heeft, maar wel aanwezig is. In gesprek met de leerkracht krijgt dat iets langzaam vorm. Niet als een antwoord, maar als een vraag die je kan dragen. Geen vaste lijn, maar iets waar je naar kan terugkeren terwijl je werkt.*

*Van daaruit kan je **beginnen**.*

Niet door eerst te begrijpen, maar door iets te doen.

*Werkwoorden kunnen daarbij helpen. Ze leggen niets vast. Ze zeggen niet wat iets is, maar wat je kan doen. Snijden. Verplaatsen. Vertragen. **Verbinden**. Je hoeft niet te weten waar het toe leidt. Je kan ze uitvoeren, herhalen, combineren. In die combinaties ontstaat soms een richting. Of misschien lees je die er zelf in. Dat verschil hoeft niet opgelost te worden.*

*De kaarten maken die relaties zichtbaar. Wanneer werkwoorden elkaar raken, ontstaat er een mogelijkheid. Geen opdracht, geen verplichting. Iets wat je kan **proberen**.*

Soms is dat genoeg. Soms niet.

Wanneer de openheid te groot wordt, kan een focus helpen. Een kleine verschuiving van aandacht. Nabij of ver. Binnen

of buiten. Lijn. Materie. Omgeving. Geen antwoord, maar een plek om te beginnen.

*Je hoeft het systeem niet juist te gebruiken. Je kan kaarten leggen, **verschuiven**, terugnemen. Wat telt, is wat er gebeurt.*

*Als leerkracht beweeg je daarin mee. Je vertrekt vanuit de student, vanuit een vraag die ontstaat in gesprek en blijft **doorwerken** in het proces. Je kijkt, luistert, en grijpt pas in wanneer dat nodig is. Soms met een vraag. Soms met een kleine ingreep. Soms door niets te doen.*

Je helpt het veld open te houden.

Niet door richting te geven, maar door mogelijkheden zichtbaar te maken.

*Dit denken staat niet op zichzelf. Je kan het **herkennen** in hoe Aby Warburg beelden naast elkaar plaatste in zijn Bilderatlas Mnemosyne. Of bij Jorge Luis Borges in The Garden of Forking Paths, waar meerdere richtingen tegelijk bestaan. Of bij Yoko Ono en Richard Serra, waar een eenvoudige instructie al genoeg is om iets in gang te zetten. Of bij Yves Klein en Anton Reijnders, waar betekenis ontstaat in wat gebeurt, niet vooraf.*

Wat telt, is wat jij doet.

Of niet doet.

Misschien gebeurt er niets.

Of misschien verschuift er iets.

En ligt daar het begin.

ZIJN - WORDEN - BLIJVEN

|

GEBEUREN

| |

DENKEN - MAKEN

||| - ||||

BEGRIJPEN ZIEN VRAGEN - SNIJDEN BOUWEN STAPELEN MENGEN

||| - |||

BENOEMEN MERKEN BEVRAGEN - STRUCTUREREN REDUCEREN ORDENEN

| - |

VERBINDEN - VERSCHUIVEN

|| - ||

BEGINNEN TERUGKEREN - VERANDEREN LOSLATEN

|||

TONEN DELEN CIRCULEREN

|||

PUBLICEREN BETREKKEN AANSPREKEN

STRUCTUREREN
(ABSTRAHEREN)

56

Bronnen

Deze bronnenlijst heeft een functioneel karakter en biedt een overzicht van de belangrijkste referenties binnen dit onderzoek. Ze worden niet ingezet als klassiek theoretisch fundament, maar als referentiepunten die het denken en het werkproces hebben beïnvloed.

Binnen het onderzoek worden bronnen niet lineair verwerkt, maar verschijnen ze verspreid in de vorm van citaten, fragmenten en verwijzingen. De relatie tussen bron en resultaat is niet eenduidig: elementen worden gecombineerd, verschoven en herlezen in functie van het proces. De nadruk ligt op wat een bron genereert, eerder dan op een volledige reconstructie van haar oorspronkelijke context.

Deze werkwijze sluit aan bij de opzet van het project, waarin betekenis ontstaat door het leggen van verbanden en het actief interpreteren van materiaal. De lezer wordt uitgenodigd om deze verbanden zelf te volgen en te interpreteren.

Warburg, A. — *Bilderatlas Mnemosyne*
Ono, Y. — *Grapefruit: A Book of Instructions and Drawings*
Serra, R. — *Verb List (1967–1968)*
Pietrojusti, C. — *Voice Over Pedagogies*
Reijnders, A. — *Ontvourwing van betekenis*
Borges, J. L. — *De tuin met zich splitsende paden*
H. Rosa — *Onbeschikbaarheid*
Cortázar, J. — *Rayuela (Hinkelspel)*
Foucault, M. — *De woorden en de dingen*
Benjamin, W. — *diverse essays*
Masschelein, J. — *pedagogische teksten en lezingen*
Hofstadter, D. & Sander, E. — *Analogie, de kern van ons denken*

